Національна академія педагогічних наук України
Інститут професійно-технічної освіти
Лабораторія методик професійної освіти і навчання

РОЗВИТОК САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ПРОЦЕСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ

Методичні рекомендації

КИЇВ-2013

УДК 378.147.88

Мося´ І.А.Розвиток самоосвітньої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів у процесі загальноосвітньої підготовки. Методичні рекомендації. – К.: Інститут ПТО НАПН України, 2013. – 49 с.

У методичних рекомендаціях висвітлено процес формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників (суть і структура феномену, педагогічні умови, принципи, методологічні підходи, етапи, критерії, показники), подано його структурну модель, виписано методику розвитку самоосвітніх здатностей учнів, яка розроблена на основі проблемно-розвивального навчання, технології навчального проектування, тренінгів, інших інтерактивних технологій. Охарактеризовано змістово-технологічні аспекти проведення факультативу «Технологія самоосвітньої діяльності», наведено тематику його занять.

Методичні рекомендації призначено для майстрів виробничого навчання, викладачів професійно-технічних навчальних закладів, аспірантів, студентів інженерно-педагогічних спеціальностей.

Рецензенти:
доктор педагогічних наук, професор Кулик Є.В.,
доктор педагогічних наук, професор Манько В.М.,
кандидат педагогічних наук, доцент Нестерова Л.В.

Друкується на підставі рішення лабораторії методик професійної освіти і навчання Інституту професійно-технічної освіти НАПН України (протокол № 1 від 17 січня 2013 р.)

ЗМІСТ

ВСТУП

Сучасні динамічні зміни технологій, знань, інформації вказують на те, що дати знання учневі навіть у найкращому професійно-технічному училищі на все життя неможливо. Тому виникає нагальна потреба вироблення у майбутнього кваліфікованого робітника мотивації до самоосвітньої діяльності, умінь працювати з сучасними джерелами знань, інтенсивно і ґрунтовно розвивати свій інтелектуальний потенціал. Звісно, що, якщо кваліфікований робітник не буде постійно і системно оволодівати новими професійними знаннями, то скоро він стане функціонально недієздатним і, як наслідок, не буде конкурентоспроможним на ринку праці. Здатність самостійно і систематично поповнювати багаж професійних знань, розвивати свій світогляд, інтелектуальні якості сьогодні набувають особливої ваги.

Ефективно здійснювати самоосвіту і, відповідно, розвивати самоосвітню компетентність може учень, який володіє сукупністю способів і прийомів роботи з інформаційними джерелами та уміннями їх реалізувати безпосередньо в самоосвітній діяльності. Не даремно показником творчої самостійності фахівця часто називають його здатність ставити перед собою цілі, знаходити способи і засоби для їх досягнення шляхом організації продуктивної самоосвітньої діяльності: самоосвіти, самовиховання і самоактуалізації.

Структурно дана методична робота складається зі вступу, шести розділів, списку рекомендованої літератури та додатків. У першому розділі висвітлюється сутність та структура самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників. Другий розділ присвячено педагогічним умовам формування самоосвітньої діяльності; тут же виділено групи організаційних, змістових та мотиваційних умов.

У третьому розділі представлено модель формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у процесі загальноосвітньої підготовки.

Четвертий розділ презентує методику розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників засобами проблемно-розвивального навчання. У п'ятому розділі висвітлено методичні аспекти розвитку здатностей самоосвітньої діяльності учнів засобами технології навчального проектування.

Шостий розділ присвячено факультативному курсу «Технологія самоосвітньої діяльності», який розроблено для учнів, що розпочинають оволодівати робітничою професією. Мета факультативного курсу – сприяти інтелектуальному розвитку особистості вихованців, цілеспрямовано і системно формувати в майбутніх кваліфікованих робітників здатності до самоосвітньої діяльності.

Автор сподівається, що ознайомлення педагогічних працівників з цими методичними рекомендаціями буде сприяти покращанню процесів формування здатностей учнів професійно-технічних навчальних закладів ефективно здійснювати самоосвітню діяльність.

1. Сутність та структура самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників

У міру демократизації суспільства творча самостійність особистості все більшою мірою стає потребою, пов'язаною з постійною необхідністю її загальної та спеціальної освіченості. Перехід до ринку, конкурентоспроможність виробництва в ринкових умовах, нові вимоги до працевлаштування залежать від здатності і готовності людини вирішувати економічні та науково-технічні завдання, впроваджувати та освоювати нову техніку, технологію. Це вимагає від людини цілеспрямованих та енергійних зусиль і здібностей долати стереотипи, що склалися, підходи в підвищенні своєї професійної компетентності, а також щодо власного інтелекту в самоосвіті, своїх професійних і особистісних якостей.

Зважаючи на те, що в умовах сьогоднішніх динамічних соціальних змін функції професійно-технічної освіти інтенсивно розширюються, відбувається її трансформація в професійну освіту, що відповідає світовим освітнім тенденціям – освіти впродовж життя. Стратегія розвитку цієї освітньої галузі визначається, зокрема, необхідністю адаптації до демократичних і ринкових перетворень у суспільстві, що зумовлено входженням в європейський і світовий освітній та інформаційний простір.

Слід зазначити, що серед актуальних глобальних тенденцій світової освіти дослідники виокремлюють її неперервність (навчання впродовж всього життя людини), масовість, орієнтованість на задоволення потреб і уподобань особистості, особистісно-розвивальний характер, посилення виховної компоненти. У контексті зазначених тенденцій виник новий особистісно-орієнтований тип освіти, який характеризується як такий, що забезпечує повноцінне задоволення освітніх, духовних, культурних, життєвих потреб особистості, надає їй свободу вибору змісту і шляхів отримання освіти.

Сьогодення вітчизняної освіти, зокрема професійно-технічної, пов'язане з модернізацією педагогічного процесу на засадах нової особистісно-орієнтованої концепції – компетентнісного підходу. Методологія компетентнісного підходу в освіті ґрунтується на концептуальній ідеї заміни усталеного роками репродуктивного навчання творчо дієвим, яке має сприяти не тільки оволодінню знаннями, уміннями та навичками, а й особистісному розвитку тих, хто навчається, формуванню системи соціокультурних потреб, цінностей суспільного життя. Таким чином, особливість даного підходу полягає у тому, що він не обмежується обсягами знань, умінь та навичок, а спрямований на всебічний, цілісний розвиток особистості.

Оскільки компетентнісний підхід орієнтує на побудову навчального процесу відповідно до очікуваного освітнього результату, важливо розробити валідні методики об'єктивного контролю (і самоконтролю) навчальних досягнень тих, хто навчається. Самостійна розумова праця, самовиховання, самоосвіта заслуговують на першочергову увагу вже тому, що тут закладена активна, продуктивна роль того, хто навчається . Підкреслимо, що "Само" – значить: працюю сам.

Відома дослідниця проблем самоосвіти Н.Бухлова пропонує розглядати самоосвітню діяльність як сукупність декількох «само»:

- самооцінка – вміння оцінювати свої можливості;
- самооблік – вміння брати до уваги наявність своїх якостей;
- самовизначення – вміння вибирати своє місце в житті, в суспільстві, усвідомити свої інтереси;
- самоорганізація – вміння знайти джерело пізнання й адекватні своїм можливостям форми самоосвіти, планувати, організовувати робоче місце та діяльність;
- самореалізація - реалізація особистістю своїх можливостей;
- самокритичність – вміння критично оцінювати переваги та недоліки власної роботи;
- самоконтроль – здатність контролювати свою діяльність;
- саморозвиток – результат самоосвіти.

Не зайве вказати, що саме шляхом досконалої організації самоосвітньої діяльності постійно розвивається професійна майстерність майбутнього кваліфікованого робітника.

Варто погодитися з тим, що вдала організація самоосвітньої діяльності залежить від багатьох факторів, зокрема: від мотивів самоосвіти, об'єктивної і суб'єктивної значущості навчального матеріалу, рівня теоретичної і практичної підготовки учня, ступеня оволодіння ним уміннями здійснювати самоосвітню роботу, фізіологічного й емоційного стану особистості та ін. На основі аналізу підходів учених до характеристик самоосвітньої діяльності та результатів власного наукового пошуку виокремлюємо такі змістові складові цієї ключової компетентності:

- уміння навчально-пізнавальної діяльності (загально навчальні уміння), універсальні здібності самостійного отримання, здобування та використання знань, умінь, навичок;
- уміння розв'язувати різноманітні проблеми на основі самостійно отриманих знань;
- організація власних прийомів самонавчання;
- уміння використовувати нові технології інформації та комунікації;
- бібліотечно-бібліографічні уміння (організація читання, апарат книжки, бібліотеки, їхній довідково-бібліографічний апарат, записи тощо);
- спрямованість на постійну самозміну, саморозвиток, уміння переборювати труднощі, невпевненість;
- уміння письмово висловлювати свою власну точку зору;
- відповідальність за організацію власної самоосвіти;
- постійний самоаналіз та самоконтроль за самоосвітньою діяльністю;
- уміння коригувати, вдосконалювати власні результати, отримані під час самоосвіти: здатність перевіряти правильність та міцність самостійного засвоєння теорій, практичних умінь, правильність результатів розв'язання задач;
- адекватне оцінювання значення здобутих знань у власній діяльності, рефлексія;

- представлення, обґрунтування та захист результату, отриманого в процесі самоосвіти;
- уміння співпрацювати з оточуючими людьми на основі діалогу, здобувати знання шляхом колективної діяльності, прийняття рішення на основі співробітництва, толерантне ставлення до опозиційної точки зору;
- сформованість установки на соціальну відповідальність людини перед собою, суспільством, культурним середовищем;
- наявність інформаційної культури як уміння орієнтуватися в інформаційних потоках: відбирати, обробляти, зберігати та продуктивно використовувати інформацію;
- гнучкість застосування знань, умінь, навичок в умовах швидких змін знаходження нестандартних нових рішень, на основі самостійно здобутих знань;
- уміння планувати свою діяльність (поставити мету, визначити завдання та терміни роботи);
- вміння розробляти та виконувати програми самоосвіти з урахуванням власних потреб і потреб суспільства;
- критичне ставлення до будь-якої отриманої інформації, вироблення власної позиції в процесі отримання знань;
- упорядкування власних знань, знаходження зв'язків між ними, виявлення певних прогалин;
- розуміння власних потреб на підставі самоаналізу, самопізнання сильних та слабких сторін своєї діяльності;
- потреба в саморозвитку;
- уміння вибудовувати персональну життєву стратегію;
- мовленнєвий і мовний розвиток, оволодіння культурою рідної мови; уміння користуватися монологічною та діалогічною формами мовлення, складати розгорнуту характеристику на основі одного або кількох джерел знань, висловлювати свою точку зору та обстоювати її; вміння дискутувати; уміння сприймати на слух незнайомий текст, розуміти з одного прослуховування фактичний зміст, причинно-наслідкові зв'язки, основну думку висловлювання; оволодіння ораторською майстерністю;
- структурування знань, ситуативно-адекватна актуалізація знань, розширення, збільшення накопичених знань;
- тісна єдність інтелектуального розвитку з формуванням особистості, здатність справлятися із протиріччями й невизначеностями свого життєвого досвіду;
- сформованість наочно-дієвого, наочно-образного та логічного мислення, володіння логічними інтелектуальними уміннями порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування, систематизації, узагальнення тощо;
- уміння упорядкувати своє робоче місце та раціонально розподілити час для виконання навчальних завдань.

За результатами аналізу наукових праць, власного теоретичного пошуку визначаємо *самоосвітню компетентність* як інтегровану якість особистості, яка характеризується наявністю пізнавальних мотивів, продуктивних самоосвітніх

знань, умінь і навичок, досвіду самоосвітньої діяльності, цінностей, що зумовлюють готовність і здатність особистості ефективно здійснювати самоосвітню діяльність.

Аналіз процесу організації самоосвіти, самовдосконалення майбутніх кваліфікованих робітників переконує, що в структурі самоосвітньої компетентності маємо виокремити такі взаємозалежні та взаємообумовлені компоненти: мотиваційно-ціннісний, практично-діяльнісний, організаційний та особистісно-рефлексивний.

Зміст *мотиваційно-ціннісного* компоненту передбачає наявність ціннісних орієнтацій особистості на оволодіння сучасними знанями, пристрасного бажання виконати навчальне завдання, сформованість потреби у систематичній навчально-пізнавальній діяльності, розвинуті пізнавальні мотиви, уміння цілепокладання, настанову на інтелектуальний саморозвиток, усвідомлення учнем самоосвіти як особистісно та суспільно значущої діяльності. Цей компонент виконує функцію стимулювання самоосвітньої діяльності учня.

Відмітимо, що ефективно здійснювати самоосвіту і, відповідно, розвивати самоосвітню компетентність може учень, який володіє сукупністю способів і прийомів роботи з інформаційними джерелами та уміннями їх реалізувати безпосередньо в самоосвітній діяльності.

Практично-діяльнісний компонент самоосвітньої компетентності передбачає добір відповідних видів і прийомів самостійної роботи (читання, спостереження, експеримент), володіння учнем «уміннями навчатися». У структурі самоосвітньої компетентності практично-діяльнісний компонент виконує технологічну, інструментальну функцію.

Ефективність самоосвіти учня прямо залежить від умінь планування, координації, самоуправління, самооцінювання результатів самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Ці здатності особистості у структурі самоосвітньої компетентності нами виділено як *організаційний* компонент. Виконуючи організаційну функцію, цей складник передбачає: раціональне планування та проектування власних дій; регламентацію часу на виконання навчальних завдань; вибір інформаційних джерел, оптимальних прийомів і форм самоосвіти; наявність умінь раціональної організації робочого місця.

Особистісно-рефлексивний компонент слугує одним із провідних складників освітнього саморуху учня, він прямо пов'язаний з пізнавальною самостійністю, вольовими та світоглядними якостями, ініціативністю, відповідальністю, науковим мисленням, натхненням особистості. Цей компонент відображає оцінне ставлення того, хто навчається, до перебігу й результатів самоосвітньої діяльності і передбачає: крім того, що майбутній кваліфікований робітник має володіти зазначеними особистісними якостями, він повинен вміти виявляти у своїй самоосвітній діяльності позитивні і негативні моменти, порівнювати досягнуті результати з наміченими цілями і завданнями тощо. Виділені в структурі самоосвітньої компетентності компоненти досить умовні: вони тісно переплітаються між собою і поєднані у цілісний інтеграційний конструкт.

2. Педагогічні умови формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників

У педагогічних дослідженнях доведено, що компетентність є "діяльнісною характеристикою людини". Зважаючи на це, можемо зробити узагальнення: структурно компетентність має відображати відповідну діяльність. У нашому випадку, структура самоосвітньої компетентності має певним чином зіставлятися зі складовими самоосвітньої діяльності.

Природно, для того, щоб знати механізми формування самоосвітньої компетентності, слід виявити основні взаємозв'язки та взаємодії компонентів функціональної структури навчально-пізнавальної діяльності. На основі аналізу психологічних теорій приймаємо таку структуру діяльності: потреба – мотив – об'єкт – мета – предмет – умови – засоби – склад – контроль – оцінка – продукт. Психологи слушно групують окремі компоненти на підструктури, що відображають логіку здійснення діяльності, зокрема: спонукальна (потреба, мотив, об'єкт, мета); інструментальна (умови, засоби, склад); контролююча (контроль, оцінка, продукт).

Потреба є джерелом активності, бо саме процес задоволення потреб є активним, цілеспрямованим процесом оволодіння формою діяльності. К.Платонов визначає потребу як "психічне явище відображання об'єктивної "нужди" організму в будь-чому... будучи внутрішньою причиною активності особистості, вона частіше і виразніше від інших психічних явищ буває мотивом дій і діяльності і частіше переживається як емоції і почуття". Мотив (від лат. moveo - штовхаю) – це спонукальна причина дій і вчинків. Суттєвим елементом спонукальної підструктури діяльності є мета – уявний результат, програма дій учня. Зазначимо, що важливим при цьому є цілепокладання як процес постановки суб'єктом завдань своєї діяльності.

Провідною формою цілепокладання у самоосвітній діяльності є прийняття навчальних завдань. Важливо нагадати, що навчальне завдання – це комплекс вимог і умов, які ставляться перед учнем і складають зміст предмету його самоосвітньої діяльності.

Наведені короткі характеристики потреби, мотиву та мети самоосвітньої діяльності дозволяють зробити висновок, що від їхньої сформованності та реалізації залежить і активність особистості в самостійному оволодінні знаннями, а їх розвиток адекватний розвитку компетентності як інтегративної властивості людини.

З певними узагальненнями висвітлимо логіку залучення учня до самоосвітньої діяльності. Так, потреба учня як нестача, необхідність в самостійному оволодінні знаннями, зустрічаючись з об'єктом (навчальне завдання), "обпредмечується" ним і перетворюється в мотив самоосвітньої діяльності.

Якщо мотив і мета співпадають, мова йде про виникнення діяльності: в іншому випадку виникає дія як результат стимулювання. На нашу думку, це дуже важливе положення: формування компетентності має бути пов'язане, насамперед,

з включенням учня у самоосвітню діяльність, де джерелом його активності є пізнавальна потреба, а не потреба-стимул. Проте ми підтримуємо думки про те, що на перших, початкових етапах формування самоосвітньої компетентності учнів варто застосовувати педагогічне стимулювання як засіб залучення майбутніх кваліфікованих робітників до самоосвітньої діяльності. Результатом самоосвітньої діяльності учня є не лише певні знання, уміння та навички, а й розвиток таких компетентнісних якостей, як: самостійність, відповідальність, наполегливість, критичність тощо.

Додамо, що самоконтроль, самооцінювання досягнутих результатів власної самоосвітньої діяльності супроводжується позитивними емоціями виконавця та сприяє подальшому розвитку мотивації учіння.

Таким чином, першою педагогічною умовою формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників виділяємо *цілеспрямований розвиток в учнів потреби в самоосвіті та самовдосконаленні*.

Засобом інтелектуального саморозвитку особистості є систематичне вправляння, постійне тренування, безупинна робота над собою. Форми самоосвітньої роботи досить різноманітні: перегляд відеофільмів у відеолабораторіях та вдома, пошук та опрацювання додаткової інформації в комп'ютерних мережах, опрацювання теоретичного матеріалу, самозапис на дисках, виконання лабораторних завдань у комп'ютерних класах, написання самостійних робіт та презентація доповідей, рефератів, оброблення результатів навчально-дослідної роботи, робота з програмами щодо вивчення іноземної мови тощо. Зауважимо, що крім загальноосвітньої підготовки, учень професійно-технічного навчального закладу має оволодіти обраною професією, використавши при цьому здобутий обсяг природничо-математичних і соціально-гуманітарних знань. А це, природно, вимагає сумлінного, самостійного навчання.

Отже, *системно-послідовне формування "умінь навчатися" у майбутніх кваліфікованих робітників* виокремлюємо як другу педагогічну умову формування їхньої самоосвітньої компетентності.

У сучасній педагогіці усталеним є положення про те, що крім спадковості і виховання, значним чинником розвитку особистості є середовище. Для забезпечення сприятливих психолого-педагогічних умов впливу освітнього середовища на організацію самоосвіти майбутніх кваліфікованих робітників важливо знати, що: діяльнісний компонент відображає сукупність різних видів діяльності, необхідних для самостійного навчання і різнобічного розвитку особистості учня; комунікативний компонент характеризує простір міжособистісної взаємодії майбутнього кваліфікованого робітника з власне освітнім середовищем та його суб'єктами; змістовий компонент включає зміст освіти (навчальні плани), зміст навчання (навчальні програми), розроблені відповідно вимог освітніх стандартів, зміст виховання, що характеризує особистісні цінності, якості (комунікація, автономність, відповідальність) фахівця певної кваліфікації; до матеріально-технічного компонента відносимо всю інфраструктуру професійно-технічного навчального закладу (зразки сучасного технологічного устаткування, різноманітні друковані засоби навчання, технічні

засоби навчання, персональні комп'ютери, мультимедійні комплекси, мережа ІНТЕРНЕТ тощо), які, насамперед, є засобами формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників.

Освітнє середовище впливає на самоосвітню діяльність учня через певні виховні ситуації. Варто підкреслити, що виховною може бути будь-яка ситуація, або захід, якщо надати їм педагогічного спрямування. І тут слід створити таку атмосферу, щоб учень відчув себе комфортно у даному колективі: доброта, увага й піклування; зміцнення віри у власні сили; залучення до цікавої діяльності. Наприклад, під час адаптації учня у навчальному закладі можуть виникнути несприятливі фактори, які негативно впливають на його самопочуття в групі, соціальний статус. У свою чергу, такі соціальні негаразди можуть спричинити появу заниженої або завищеної самооцінки, прояв агресивності чи соціальної дезадаптації. Таким чином, *створення сприятливого середовища для самоосвітньої діяльності учнів* є третьою домінантною умовою ефективного формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників.

Висвітлюючи особливості завдань формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників, необхідно звернути увагу на конкретні дії, спрямовані на їх розв'язання. Так, викладач має ознайомити учнів з методами самовиховання, структура яких складається з таких способів: *методи самопізнання* (самоспостереження, самоаналіз, самооцінювання), *методи саморегуляції* (самопереконування, самокритика, самопримус, самоконтроль, самонаказ, самонавіювання), *методи стимулювання* (самопідбадьорення, самозаохочення, самопокарання). Крім того, педагог має цілеспрямовано формувати готовність учнів до співпраці з дорослими, які можуть дати їм важливі поради, рекомендації з питань самоосвіти та самовиховання.

Проте це не означає, що викладачі і майстри виробничого навчання мають нав'язувати своє бачення завдань самоосвітньої діяльності учнів, відкрито спонукати вихованців самовдосконалюватися. Завжди важливо дотримуватися принципу "прихованості виховних впливів": виховання тим ефективніше, чим менше його помічають вихованці.

Отже, четвертою провідною педагогічною умовою ефективного формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників є *педагогічно правильна організація самоосвіти і самовиховання учнів.*

Таким чином, за результатами теоретичного обґрунтування педагогічних умов до обставин, що забезпечують ефективне формування самоосвітньої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів віднесено: цілеспрямований розвиток в учнів потреби в самоосвіті та самовдосконаленні; системно-послідовне формування "умінь навчатися" у майбутніх кваліфікованих робітників; створення сприятливого середовища для самоосвітньої діяльності учнів; педагогічно правильна організація самоосвіти і самовиховання майбутніх кваліфікованих робітників. Природно, для того, щоб забезпечити вказані педагогічні умови, треба уявити весь процес системно, у взаємозв'язках його складників, етапів, форм і методів, передбачити бажані результати – побудувати модель.

3. Модель формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у процесі загальноосвітньої підготовки

Насамперед зазначимо, що модель (фр. modele – зразок) – це уявна або матеріально-реалізована система, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна замінювати його простішим прототипом так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта. Іншими словами, процес моделювання як метод, засіб, форма наукового пошуку, уможливлює детальне вивчення обраного об'єкта дослідження, дозволяє створити нову теорію, служити засобом її обгрунтування, перейти від емпіричного пізнання до теоретичного і навпаки, вибрати найбільш раціональну стратегію і тактику педагогічної діяльності.

У структурі пропонованої моделі формування самоосвітньої компетентності учнів (рис. 1) виділяємо три блоки: *методологічно-цільовий, технологічний, діагностико-корегувальний.*

Структурно до *методологічно-цільового* блоку моделі входять: *мета* – забезпечити цілеспрямоване формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників як складної, інтегрованої якості особистості, що характеризується наявністю пізнавальних мотивів, продуктивних самоосвітніх знань, умінь і навичок, досвіду самоосвітньої діяльності, цінностей, що зумовлюють готовність і здатність особистості ефективно здійснювати самоосвітню діяльність; *завдання* – систематичний розвиток пізнавальних можливостей учнів ("умінь навчатися") в контексті долучення їх до методів проблемно-розвивального навчання; педагогічне керівництво процесами самоосвіти, самовиховання для всебічного розвитку особистості майбутнього кваліфікованого робітника; забезпечити зростання успішності оволодіння учнями дисциплінами загальноосвітньої підготовки; сталий розвиток мотивації учнів до самоосвітньої діяльності. Мета і завдання розробленої методичної системи підпорядковуються сучасним *соціальним вимогам* до професійної компетентності випускників професійно-технічних навчальних закладів.

До складу методологічно-цільового блоку входить низка *методологічних підходів та принципів. Системний підхід* до формування самоосвітньої компетентності дає можливість вивчати цю здатність як складне, інтегративне утворення особистості, яке має певну структуру (мотиваційно-ціннісний, практично-діяльнісний, організаційний і особистісно-рефлексивний компоненти).

З іншого боку, застосування системного підходу передбачає поєднання в єдине ціле методичних напрямів, технологій, методів, прийомів, форм і засобів формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників та створює можливість побудови структурно-функціональної моделі системи досліджуваного процесу. Таким чином, застосовуючи системний підхід, маємо можливість виявити компоненти системи та відповідні зв'язки між ними, визначити основні фактори впливу на систему формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників.

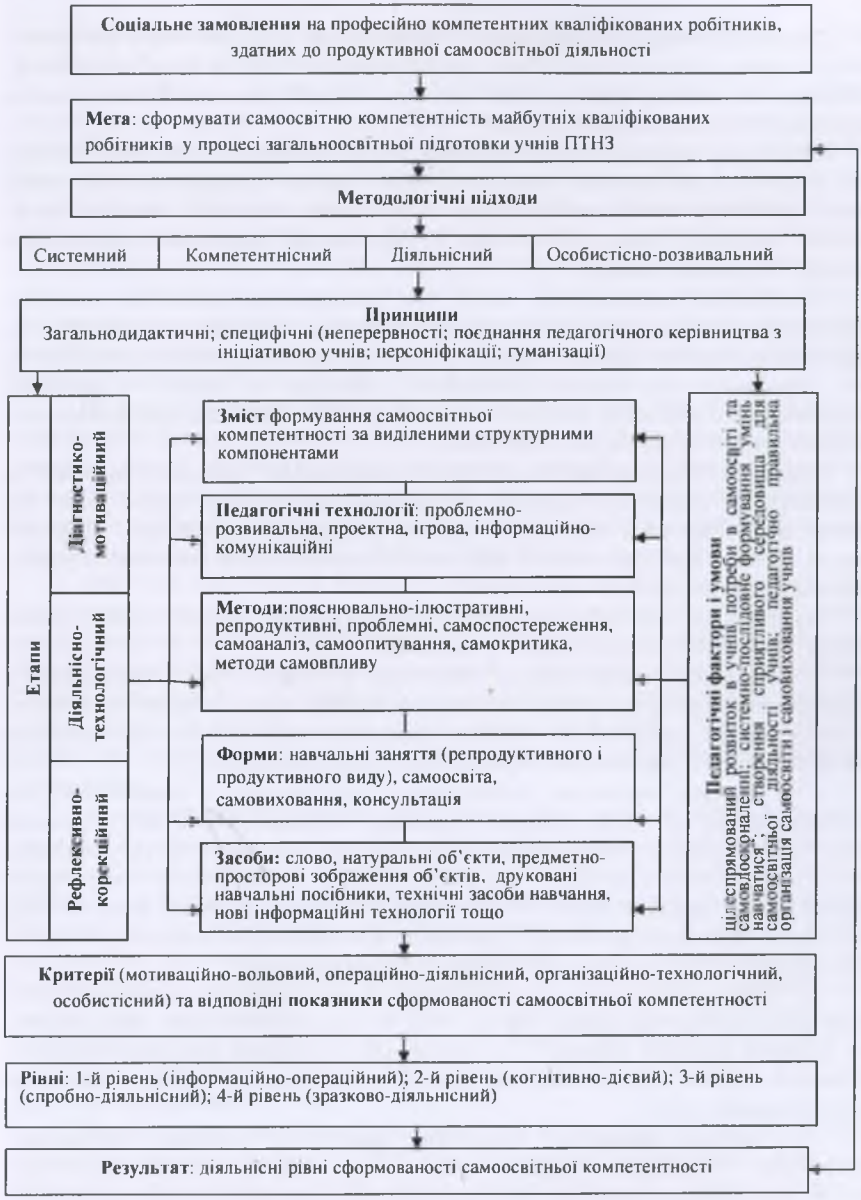

Рис. 1. Модель формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у процесі загальноосвітньої підготовки

Діяльнісний підхід до формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників передбачає дослідження цієї інтегративної властивості особистості як синтезу знань, умінь, навичок, якостей, здатностей здійснювати самоосвітню діяльність певного рівня.

Крім того, вказаний методологічний підхід спрямовує практичну роботу щодо розвитку самоосвітньої компетентності в напрямі формування мотивації учіння майбутніх кваліфікованих робітників, умінь вчитися, усвідомлювати навчальні завдання, визначати способи їх розв'язання, здатностей здійснювати самоосвіту та самовиховання.

Особистісно-розвивальний підхід дає можливість розвинути загальні, міжпредметні уміння учнів, їх пізнавальні інтереси, потреби та мотивацію до самоосвіти та самовиховання. У практиці розвитку самоосвітньої компетентності учнів професійно-технічного навчального закладу в перебігу вивчення загальноосвітніх дисциплін особистісно-розвивальний підхід центрує навчально-виховний процес на особистості вихованця.

Реалізація *компетентнісного підходу* передбачає: зміщення акцентів з накопичення у майбутніх фахівців нормативно визначених знань, умінь та навичок до формування здатностей творчої професійної діяльності; гарантує високий рівень і результативність підготовки фахівця; сприяє оновленню змісту дисциплін загальноосвітньої підготовки.

Зазначена методологія формування самоосвітньої компетентності учнів реалізується при дотриманні певних принципів:

- *принцип неперервності* випливає з того, що самоосвіта і самовиховання є багатогранними і багатофакторними процесами, які не можуть обмежуватися ні часовими, ні віковими рамками; самовдосконалення людини здійснюється з часу народження і триває впродовж усього життя;
- *принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю учнів.* Цей принцип унормовує позицію, згідно якої учасники педагогічного процесу є рівноправними партнерами, враховують думку партнера, визнають право на її відмінність від власної. Проте це не значить, що процеси самоосвіти та самовиховання учнів мають бути поза увагою педагогічних працівників. Навпаки, ефективність самовиховання майбутнього фахівця значною мірою залежить від педагогічного керівництва цим процесом;
- *принцип персоніфікації,* який передбачає створення індивідуального стилю самоосвітньої діяльності учнів, коли вихованці самостійно вибудовують свій власний освітній маршрут, а оптимальне поєднання регламентованих і нерегламентованих самостійних дій учня є одним із шляхів формування його індивідуального стилю;
- *принцип гуманізації* передбачає реалізацію концепції, засадовими ідеями якої є побудова педагогічної системи на принципах гуманізму, забезпечення найсприятливіших умов для всебічного розвитку особистості учня.

Реалізація мети та завдань формування самоосвітньої компетентності учнів має здійснюватися за трьома послідовними етапами: *діагностико-мотиваційним,*

діяльнісно-технологічним та рефлексивно-корекційним. Структурно ці етапи відображають *технологічний* блок моделі.

На першому, підготовчому, *діагностико-мотиваційному* етапі головним завданням є визначення стану сформованості у першокурсників здатності самостійно оволодівати знаннями та стимулювання їхньої самоосвітньої діяльності. Основним, робочим етапом формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників є другий етап, – *діяльнісно-технологічний.* Провідний напрям педагогічних дій на цьому етапі – систематичний розвиток пізнавальних можливостей учнів ("умінь навчатися") в контексті долучення їх до методів проблемно-розвивального навчання. Провідним завданням третього, *рефлексивно-корекційного* етапу є формування здатностей учнів до рефлексії, до постійного самовдосконалення. Зміст діяльності вихованців на цьому етапі полягає у закріпленні умінь та навичок самоосвіти.

До форм і методів самоосвітньої діяльності учнів професійно-технічного навчального закладу відносять: *форми* – самоосвіта, самовиховання, самооцінка власних видів діяльності, консультування; *методи* – самоспостереження, самоаналіз, самоопитування, самокритика, методи самовпливу (самоорганізація, самопідбадьорення, самонаказ, самозвіт, самонавіювання, самопрограмування, самообстеження, самокорекція, аутогенне тренування, самозаспокоєння).

Запропонована модель враховує обґрунтовані провідні педагогічні умови формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у процесі загальноосвітньої підготовки, зокрема: цілеспрямований розвиток в учнів потреби в самоосвіті та самовдосконаленні; системно-послідовне формування "умінь навчатися" у майбутніх кваліфікованих робітників; створення сприятливого середовища для самоосвітньої діяльності учнів; педагогічно правильна організація самоосвіти і самовиховання майбутніх кваліфікованих робітників.

Діагностико-корегувальний блок моделі відображає процеси оцінювання, аналізу і корекції результатів системного формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників як цілісного конструкту чотирьох структурних компонентів (*мотиваційно-ціннісного, практично-діяльнісного, організаційного, особистісно-рефлексивного*) і поєднує критерії (мотиваційно-вольовий, операційно-діяльнісний, організаційно-технологічний, особистісний) з відповідними показниками, що в комплексі характеризують чотири рівні сформованості цієї складної інтегративної властивості особистості майбутнього кваліфікованого робітника: 1-й рівень (інформаційно-операційний); 2-й рівень (когнітивно-дієвий); 3-й рівень (спробно-діяльнісний); 4-й рівень (зразково-діяльнісний).

Запропонована модель є ідеальним уявленням про процес формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників, передбачає послідовну реалізацію певних етапів педагогічної дії і при дотриманні методологічних засад (підходи, принципи, умови) запропонованим методичним інструментарієм забезпечує досягнення діяльнісних рівнів сформованості досліджуваного феномену.

4. Методика розвитку самоосвітньої компетентності засобами проблемно-розвивального навчання

У педагогічній теорії *проблемно-розвивальне навчання* визначене як система регулятивних принципів діяльності, цілеспрямованості та проблемності, правил взаємодії викладача та учнів, вибір і вирішення способів та прийомів створення проблемних ситуацій і вирішування навчальних проблем

Вперше систему зазначених способів навчальної роботи схарактеризував М. Махмутов, який до методів проблемно-розвивального навчання відносив такі «загальні» способи навчання: 1. Монологічний (метод монологічного викладу); 2. Показовий (метод показового і розмірковувального викладу); 3. Діалогічний (метод діалогічного викладу); 4. Евристичний (метод евристичної бесіди); 5. Дослідницький (метод дослідницьких завдань); 6. Алгоритмічний (метод алгоритмічного припису); 7. Програмований (метод програмованих завдань).

Аналіз наведених методів проблемно-розвивального навчання свідчить, що вони відрізняються один від одного як за характером навчально-пізнавальної діяльності, яку здійснює учень, так і характером діяльності викладача. У той же час, вони можуть бути поділеними на такі групи: репродуктивні методи; перехідні методи; продуктивні методи. Додамо, що, обґрунтовані видатними ученими-дидактами І.Лернером і М. Скаткіним п'ять системних методів навчання (пояснювально-ілюстративний або інформаційно-рецептивний, репродуктивний, проблемний виклад, частково-пошуковий (евристичний), дослідницький) відображають послідовність засвоєння знань і фактично є також методами проблемно-розвивального навчання.

У цьому аспекті важливою для розуміння методологічних засад розвитку самоосвітньої компетентності особистості є позиція відомого педагога-новатора В. Шаталова: "... творчість учнів у процесі навчання можлива лише на основі глибоких і міцних знань". І далі: "Необхідно раз і назавжди ствердитися у тому, що знання первинні, а творчість другорядна, і у цьому діалектична основа педагогічних ідей" .

Варто додати, що виділені І. Лернером і М. Скаткіним пояснювально-ілюстративний і репродуктивний методи за своєю суттю відповідають монологічному, алгоритмічному та програмованому способам навчання з групи проблемно-розвивальних методів; відповідно частково-пошуковий – показовому, діалогічному та евристичному методам; дослідницький метод представлено в обох класифікаціях.

Таким чином, розвивальним навчанням маємо назвати процес системно-послідовного залучення учнів до різновидів навчально-пізнавальної діяльності, при якому репродуктивні, виконавчі дії цілеспрямовано змінюються продуктивними, творчими способами виконання навчальних завдань. При цьому спочатку учні залучаються до пояснювально-ілюстративних, репродуктивних методів навчання, оволодівають основами знань, які дозволяють розв'язувати проблемні ситуації. Після цього планується застосування проблемних методів (проблемний виклад – частково-пошуковий (евристичний) – дослідницький)

шляхом виконання навчальних завдань проблемного характеру. Відмітимо, що результативність виконання навчальних завдань систематично оцінюється методами контролю навчальних досягнень учнів.

Природно, методи навчання відображаються формами навчальної роботи. У законі України "Про професійно-технічну освіту" вказується: "Природничо-математична, гуманітарна… підготовка проводиться у таких формах: різні типи уроків, лекція, теоретичний семінар, практичний семінар, лабораторно-практичне заняття тощо; індивідуальне заняття учнів, слухачів; виконання учнями, слухачами індивідуальних завдань (реферат, розрахункова робота, курсовий проект, випускна та проміжна етапна кваліфікаційна робота, дипломний проект); навчальна екскурсія; інші форми організації теоретичного навчання".

Так як ми досліджуємо проблему формування самоосвітньої компетентності у процесі загальноосвітньої підготовки майбутніх кваліфікованих робітників, то нас, насамперед, цікавить типологія уроків, що застосовуються при вивченні природничо-математичних і суспільно-гуманітарних дисциплін. До типів таких уроків найчастіше відносять: урок оволодіння учнями новими знаннями; урок формування умінь і навичок; урок застосування знань на практиці; урок повторення, систематизації і узагальнення знань; урок контролю і корекції знань, умінь і навичок; комбінований урок; бінарний урок.

Крім того, у науково-методичних працях зустрічаються такі різновиди проблемного уроку: урок-дискусія; урок-проблемна лекція; урок-семінар; урок креативного типу; парне взаємонавчання; групова робота по загальній темі; взаємонавчання груп тощо.

Отже, оволодіння знаннями, уміннями і навичками, а відтак і навчально-пізнавальною діяльністю, здійснюється на декількох рівнях. Найчастіше учені виокремлюють чотири рівні володіння знаннями: впізнавання, відтворення, застосування, творчість. Приклади формулювань цілей та результатів навчання для встановлення рівнів засвоєння навчального матеріалу з предметів загальноосвітньої підготовки подано у табл. 1.

При цьому підкреслимо, що при описі характеристик діяльності учня на певному рівні, формулюванні цілей, прогнозуванні результатів навчання, конструюванні завдань слід використовувати мову видимих дій, які можна однозначно описати. Рекомендується в завданнях уникати таких неконкретних, розпливчатих понять, як "знати", "прочитати", "зрозуміти", а використовувати дієслова "дати визначення", "перерахувати", "виконати схему", "описати" тощо.

Натомість такий загальний опис рівнів володіння знаннями необхідний для розуміння суті проблемно-розвивального навчання, але недостатній для практичних дій щодо його реалізації. Мова про те, що проблемно-розвивальне навчання слід, на нашу думку, розглядати як технологію – заздалегідь спроектовану організацію педагогічного процесу, що впроваджується практику для досягнення гарантованих результатів навчання. Отже, педагогічна практика має послуговуватися проектом проблемно-розвивальної технології, у якому чітко виписано етапи, обґрунтовано структуру організаційних форми навчання, видів контролю, передбачено отримання конкретних навчальних результатів.

Таблиця 1

Приклади формулювань цілей та результатів навчання для встановлення рівнів засвоєння навчального матеріалу з предметів загальноосвітньої підготовки

Характеристика діяльності учня	Мета навчання	Результат навчання	Приклади
1	2	3	4
I рівень. Впізнавання			
Впізнання; пригадування; загальне уявлення; орієнтація; розрізнення	Зрозуміти значення; дати уявлення; ознайомити	Дає загальне судження; називає (використовуючи очевидні ознаки); розрізнює (за очевидними ознаками); розпізнає (за очевидними ознаками)	"Українська мова". За завданням викладача учні в тексті називають, знаходять і виділяють частини мови (іменники або прикметники, або дієслова тощо). "Біологія". Після пояснення нового матеріалу учні, користуючись плакатами "Будова клітини рослин", "Будова клітини тварин","Будова клітини прокаріотів" відтворюють нові знання (закріплення).
II рівень. Відтворення			
Усвідомлення; осмислення; встановлення причинно-наслідкових зв'язків; перетворення (трансформація) матеріалу (наприклад, із словесної форм – в математичну); інтерпретація знань (тлумачення, розкриття, пояснення змісту)	Сформувати знання; дати поняття; сформувати поняття	Називає; пояснює; описує; визначає; розкриває; трактує; формулює	"Українська мова". Учні не лише знаходять і виділяють частини мови, але й: - називають до якої відміни належить іменник; - за лексичним значенням та морфологічними ознаками визначають до якого розряду належить прикметник; утворюють ступені порівняння прикметника; - від дієслів утворюють видові форми дієслова тощо. "Білогія". Учні пояснюють суть понять "вірус", "вірусологія", "бакреріофаг"; розкривають особливості будови й функціонування вірусів; характеризують нуклеїнові кислоти.
III рівень. Застосування			
Діяльність (інтелектуальна, практична) у знайомій ситуації: за зразком, алгоритмом, за підказкою)	Навчити застосовувати знання; сформувати уміння; виробити; розвивати уміння;	Аналізує; аргументує; групує; доводить; доповнює; робить висновки; класифікує; коментує; конкретизує; узагальнює; обґрунтовує; оперує; вибирає; оцінює;	Приклади: "Українська мова". Учні у наведеному викладачем тексті знаходять помилки, виправляють їх та доводять, чому їхній варіант написання правильний. "Білогія". Учні, на основі знань теми "Неклітинні форми життя –

1	2	3	4
		розподіляє; співвідносить; порівнює; характеризує; апробує; упроваджує; виконує; демонструє; вибирає; змінює; імітує; використовує; налагоджує; забезпечує; оформлює; планує; перевіряє; розробляє; розраховує; регулює; розшифровує; збирає; з'єднує; складає; керує; формує; читає;	віруси" обгрунтовують принципи профілактики вірусних захворювань людини; виконують схему розташування консомерів у капсиді аденовірусу. Ситуація: "Переносниками вірусу пташиного грипу (штам H5N1) є перелітні птахи, у шлунку яких ховаються смертоносні мікроорганізми (але самі птахи не хворіють). Вражає вірус саме домашнього птаха (кури, качки, індички)". Учні коментують ситуацію, пропонують комплекс практичних профілактичних заходів.
IV рівень. Творчість			
Діяльність у нових умовах; застосування знань і умінь у новій ситуації; бачення нової проблеми у традиційній ситуації; бачення структури об'єкта; нової функції об'єкта у відмінності від традиційної; урахування альтернатив при вирішенні проблеми; комбінування та перетворення раніше відомих способів діяльності при вирішенні нової проблеми	Навчити застосовувати знання та вміння в різних умовах; Навчити вирішувати нетипові задачі, знаходити шляхи вирішення протиріч, діяти у нестандартній (нетиповій) ситуації	Видозмінює; виділяє; імпровізує; інтегрує; інтерпретує; комбінує; конструює; коректує; моделює; модернізує; модифікує; оновлює; перебудовує; прогнозує; проектує; систематизує; удосконалює	Приклади з предмета "Українська мова": Учні пишуть нарис на тему із своєї майбутньої професії (або на задану викладачем), застосувавши різні стилі: художній; публіцистичний; офіційно-діловий; розмовний. Після завершення обговорюють завдання. "Білогія". Учні складають вірш, використовуючи частини мови (*вірус, отрута, розмножуються, вражають, шкодять багатьом, мільйони, мікрони*). Розв'язують проблемні ситуації (Чому нобелівський лауреат Пітер Медовар дав вірусам дуже дотепне визначення «Віруси – це погані новини в упакуванні з білка»). Учні пишуть ессе на тему "Думки на захист вірусу", розробляють гіпотези походження неклітинних форм життя.

Структурна схема технології проблемно-розвивального навчання подана на рис. 2. Розглянемо реалізацію вказаної технології на прикладі вивчення окремо взятої теми навчальної дисципліни.

Як показано на схемі, загальна навчальна мета ("обчислювати", "висловлювати", "демонструвати", "знати", "інтерпретувати", "оцінювати", "застосовувати", "створювати") регламентується державним стандартом професійно-технічної освіти і досягається при виконанні учнем конкретних навчальних завдань. Зокрема, після вивчення нового матеріалу (урок, самостійна робота тощо) в учня мають бути сформовані знання на рівні впізнавання. Після цього він залучається до виконання завдань репродуктивного виду, а після діагностування, якщо демонструє необхідний рівень навчальних досягнень, знову передбачено виконання більш складніших самостійних навчальних завдань. Технологічно передбачено, що учень може продовжити подальше навчання лише за умови, що він засвоїв не менше 70 % навчального матеріалу певного рівня.

Варто підкреслити, що якщо метою навчання передбачено формування здатностей учнів виконувати задачі творчого характеру, то вони виконують завдання пошукового характеру, з ними проводяться проблемні, імітаційно-ігрові заняття тощо. Результати навчання після кожного технологічного етапу діагностуються і при тематичному контролі порівнюються з "оптимістичними очікуваннями" – загальною метою навчання.

Наприклад, згідно державного стандарту професійно-технічної освіти підготовки кваліфікованого робітника за професією „Зварник" випускник повинен мати "уявлення про розрахунок зварних швів на міцність". Вказана мета орієнтує на оволодіння учнями 1-м рівнем засвоєння навчального матеріалу і не вимагає подальшого виконання навчальних завдань.

Натомість, формування у майбутнього зварника умінь "читати креслення і знати умовне зображення зварних швів на кресленнях" вимагає оволодіння учнем другим рівнем засвоєння матеріалу (не *уявляти*, *розпізнавати*, *орієнтуватися*, а конкретно *читати* креслення, *знати* умовне зображення зварних швів).

Як бачимо, стандартом не передбачено, що крім читання креслень, випускник має вміти розробляти креслення, а тому подальша трансформація цієї здатності учня у площини практичних чи творчих дій не здійснюється (результати другого рівня засвоєння знань з'єднуються стрілкою з метою навчання).

За аналогією з репродуктивним рівнем засвоєння знань, таким же чином технологія проблемно-розвивального навчання забезпечує оволодіння учнями продуктивними, творчими навчальними результатами та, відповідно, забезпечує розвиток їх самоосвітньої компетентності.

Методика підготовки та проведення форм навчання, що входять до структури проблемно-розвивальної технології, детально розроблена та виписана в сучасній науково-педагогічній літературі. Натомість зазначена організація залучення учнів до самоосвітньої діяльності не позбавлена проблемних, гостро дискусійних аспектів. Мова про зміст навчальних (чи контрольних) завдань, які маємо застосовувати як для навчання учнів, так і для діагностування його результатів. Зупинимося докладніше на цих аспектах.

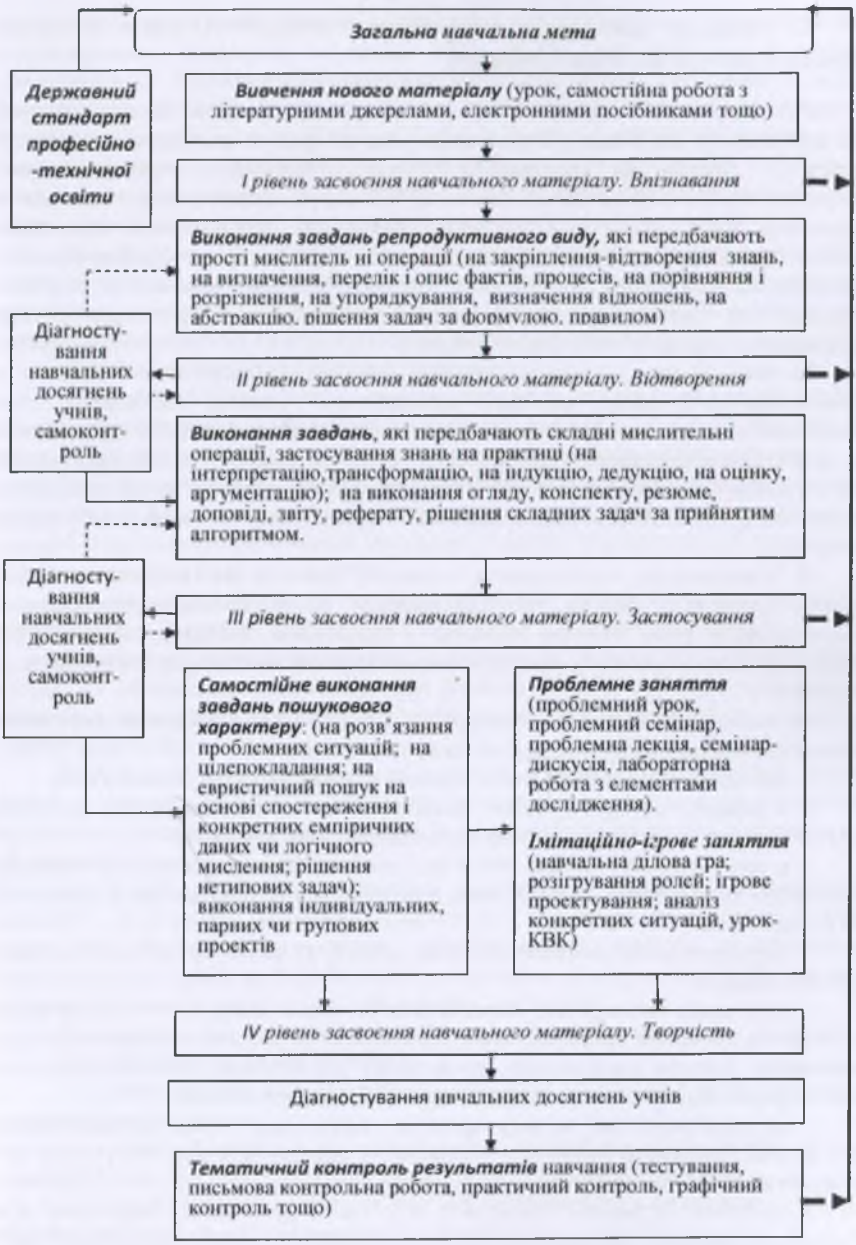

Рис. 2. Структура технології проблемно-розвивального навчання

5. Розвиток здатностей самоосвітньої діяльності учнів засобами технології навчального проектування

Реалії сучасного ринку праці вимагають від фахівця високої творчої самостійності, умінь ставити перед собою високі цілі та знаходити оптимальні методи і засоби їх досягнення шляхом самоосвіти, самовиховання, самоорганізації. Вказані особистісні запити має задовольнити і професійна освіта будь-якого рівня: конкурентоздатність навчального закладу нині вже чітко корелює з якістю надання освітніх послуг. Крім того, професійно-технічні навчальні заклади мають достеменно виконувати державне замовлення (освітній стандарт) на підготовку кваліфікованих робітників з достатнім рівнем сформованості професійної компетентності.

Іншими словами, отримання в навчальному закладі теоретичних (хай навіть енциклопедичних) знань сьогодні розглядається умовою необхідною, але недостатньою для задоволення вимог ринку праці. Акценти помітно змістилися в бік формування здатностей застосування знань на практиці з високим рівнем самостійності і відповідальності. Однією з навчальних технологій, що забезпечує певний баланс між академічними знаннями і прагматичними уміннями і є метод проектів.

В "Українському педагогічному словнику" дається таке визначення цьому способу навчальної роботи, що спрямований на формування самоосвітньої компетентності учня: "Метод проектів – організація навчання, за якої учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань – проектів".

Як технологія навчання, метод проектів, раціонально поєднуючи теоретичне і практичне навчання, ґрунтується на таких положеннях:

- метод проектів завжди зорієнтований на самостійну діяльність учнів;
- в основу методу проектів покладено ідею, яка відображає сутність поняття "проект" , його прагматичну спрямованість на результат;
- в основі проекту лежить певна проблема, що має дослідницький характер та потребує інтегрованих знань і умінь з різних сфер науки, техніки і технології для її вирішення;
- структурування змістової частини проекту (з визначеними результатами окремих етапів);
- виконання проекту має передбачати усі етапи навчального дослідження (визначення проблеми, формулювання дослідницьких завдань, висування гіпотез, визначення методів дослідження, проведення дослідження, аналіз отриманих даних, оформлення висновків та отриманих кінцевих результатів);
- за умов реалізації методу проектів однаковою мірою застосовуються різні форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, але робота має бути самостійною та практично значущою для кожного;
- результат проектної діяльності має нести практичне, теоретичне або пізнавальне значення, його можна побачити, осмислити, застосувати, вони мають бути певним чином матеріалізовані.

Отже, навчальний проект – це комплекс пошукових, розрахункових, дослідницьких, графічних та інших видів робіт, що виконуються учнями самостійно за організаційно-консультативної підтримки викладача з метою практичного чи теоретичного розв'язання проблеми. За нашими переконаннями, технологія навчального проектування може бути з успіхом застосована при оволодінні учнями предметами як природничо-математичної, так і суспільно-гуманітарної підготовок, на будь-яких етапах оволодіння програмою, при вивченні матеріалу різного ступеня складності.

Це, зокрема, досягається тим, що ця технологія, не дивлячись на її прагматичність, досить гнучка і варіативна. Наприклад, педагогічна практика нині використовує широку палітру проектів, що задовольняють соціальні, регіональні, професійно-педагогічні та інші вимоги до підготовки фахівців.

Найчастіше учені так групують проекти:

1) *практико-орієнтований проект* націлений на соціальні інтереси самих учасників проекту або зовнішнього замовника. Продукт заздалегідь визначений і може бути використаний у житті класу, школи, мікрорайону, міста, держави;

2) *дослідницький проект* за структурою нагадує справді наукове дослідження. Він включає обґрунтування актуальності обраної теми, позначення завдань дослідження, обов'язкове висування гіпотези з подальшою її перевіркою, обговорення отриманих результатів;

3) *інформаційний проект* спрямований на збір інформації про якийсь об'єкт, явище з метою її аналізу, узагальнення та подання для широкої аудиторії;

4) *творчий проект* передбачає максимально довільний і нетрадиційний підхід до оформлення результатів. Це можуть бути альманахи, театралізації, спортивні ігри, твори образотворчого чи декоративно-прикладного мистецтва, відеофільми тощо;

5) *рольовий проект* є найбільш складним у розробці та реалізації. Беручи участь у ньому, проектанти беруть на себе ролі літературних чи історичних персонажів, вигаданих героїв і т.п. Результат проекту залишається відкритим а ж до завершення.

Як бачимо, зазначене групування виконано за ознакою "спрямованість проекту". У сучасній педагогіці проекти ще поділяють за комплексністю й характером контактів (монопроект, міжпредметний проект), за тривалістю виконання (міні-проекти, короткотермінові проекти, річні), за кількістю учасників виконання проекту – індивідуальний, парний, груповий.

До переваг персональних і групових проектів учені справедливо відносять:

Переваги персональних проектів:

- план роботи над проектом може бути побудовано та простежено з максимальною точністю;
- в учня формується почуття відповідальності, так як виконання проекту залежить тільки від нього;
- учень набуває досвіду на всіх без винятку етапах виконання проекту – від народження задуму до підсумкової рефлексії;

- формування в учня найважливіших загально-навчальних умінь і навичок (дослідних, презентаційних, оціночних) виявляється цілком керованим процесом.

Переваги групових проектів:

- у проектній групі продуктивно формуються навички співпраці;
- проект може бути виконано більш глибоко і різнобічно;
- на кожному етапі роботи над проектом, переважно, є свій ситуативний лідер: лідер-генератор ідей, лідер-дослідник, лідер-оформлювач продукту, лідер-режисер презентації; кожний учень, залежно від своїх умінь та нахилів, активно включається в роботу на певному етапі проектування;
- в межах проектної групи можуть бути утворені підгрупи, що пропонують різні шляхи вирішення проблеми, ідеї, гіпотези, точки зору; елемент змагання між ними, насамперед, підвищує мотивацію учасників і позитивно впливає на якість виконання проекту.

Алгоритм виконання проекту (послідовності етапів проектування) є таким: визначення теми й мети проекту; формулювання проблеми; постановка мети (формулювання гіпотез); визначення методів збирання й опрацювання даних для підтвердження висунутих гіпотез; збір необхідних даних (організація виконання робіт); аналіз і обговорення отриманих даних; перевірка гіпотез; формулювання понять, узагальнень, висновків; презентація результатів проектування; підведення підсумків, рефлексія, вибір нових напрямів пошукової діяльності.

Натомість, визнаючи дидактичну послідовність проектної діяльності, вчені виокремлюють різну кількість її етапів. Не зупиняючись докладно на кількісному аналізі етапів реалізації вказаного методу, зазначимо, що для проведення експериментальних досліджень було розроблено технологію навчального проектування, що складається з трьох стадій ("Запуск проекту". "Виконання". "Захист") та восьми етапів (рис. 3).

У табл 2. виписано особливості діяльності учнів і викладача в перебігу проектування. Не важко помітити, що в технології навчального проектування викладачеві відводиться роль "фасилітатора", помічника, консультанта. Причому, консультації учням щодо виконання проекту мають бути евристичними, проблемними. Іншими словами, слід спонукати учня самостійно знайти відповідь на питання, лише показати напрям пошуку, створити таку суперечність, щоб він сам, своїми розумовими зусиллями її розв'язав. Прикладом можуть бути такі відповіді викладача при звертанні до нього розробників проекту: *А ви врахували, що...? Ви переконалися, що ці результати отримані за валідною методикою? Ви не всі фактори визначили. Спробуйте... Це треба довести... Я б вам порадив прочитати статтю (монографію, художню книгу)... Треба підкріпити результати опитування викладачів (учнів, бібліотекарів, фахівців тощо) даними реальної практики... Ваша схема працювати не буде. Зверніть увагу на вихідні дані... А як ця проблема розв'язується в теорії... Порахуйте, можливо недостатній обсяг вашої вибірки... Спробуйте зіставити цей факт з історичними умовами життя М. Гоголя (конструктора С. Корольова, педагога Г. Ващенка, поетеси Л. Костенко тощо)...*

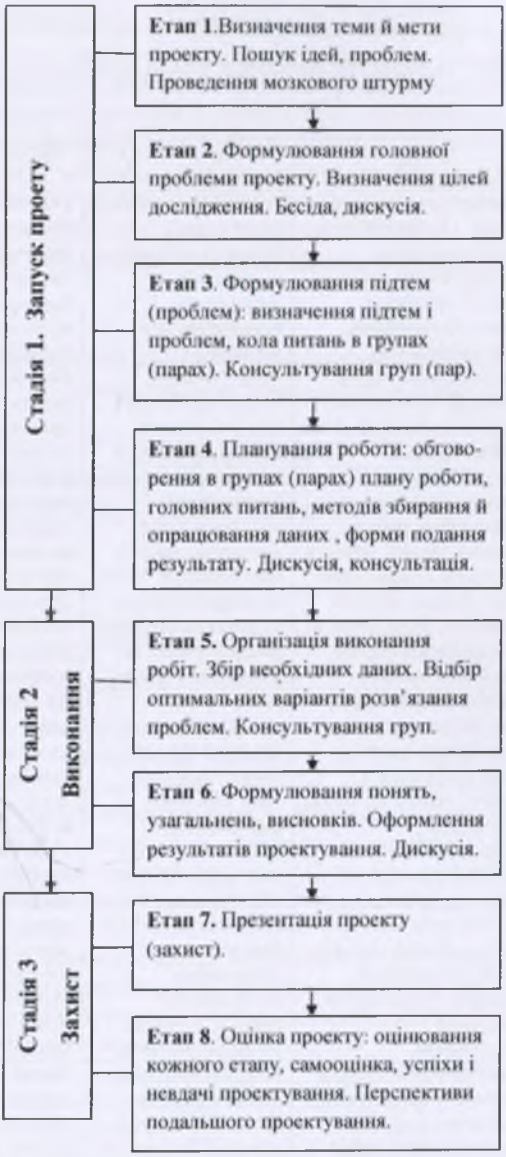

Рис. 3. Структура технології навчального проектування

Таблиця 2

Зміст та характер діяльності учасників виконання проекту

Стадії проектування	Зміст роботи	Діяльність учнів	Діяльність викладача
1. Запуск проекту	Визначення теми й мети проекту. Підбір робочих груп. Пошук ідей, проблем. Формулювання головної проблеми проекту. Визначення цілей дослідження. Формулювання підтем (проблем): визначення підтем і проблем, кола питань в групах. Планування роботи: обговорення в групах (парах) плану роботи, головних питань, методів збирання й опрацювання даних , форми подання результату. Доведення до учнів критеріїв оцінки результатів проекту.	Розподіляються на групи (пари). Обговорюють тему з викладачем, дискутують, визначають цілі, завдання проектування. Розробляють план дій, визначають методи збирання й опрацювання даних. Розподіляють обов'язки щодо виконання завдань проектування. Чітко визначають форми подання результатів кожним учнем та командою в цілому.	Знайомить з методикою проектування. Вмотивовує учнів на творчу роботу. Допомагає визначити мету, завдання для кожної групи (пари). Висловлює пропозиції, радить ідеї. Допомагає провести мозковий штурм. Проводить евристичне консультування. Спрямовує дискусію на прийняття оптимальних варіантів рішень. Спостерігає, оцінює активність і результативність роботи кожного учня.
2. Виконання	Організація виконання робіт. Збір необхідних даних (аналіз джерел, пошук інформації в Інтернет, інтерв'ю, тести, анкетування, експерименти тощо). Аналіз результатів та відбір оптимальних варіантів розв'язання проблем. Формулювання понять, узагальнень, висновків. Оформлення результатів проектування.	Кожен учень виконує власне завдання проекту, збирає необхідні дані, обробляє інформацію, знайомить колег з його результатами. Обговорення результатів. Спільне формулювання узагальнень, висновків по проекту. Оформ-лення результатів.	Проводить консультації, спостерігає за виконанням плану дослідження, оцінює результати діяльності учнів на кожному етапі, приймає участь у дискусії, дає поради щодо оформлення результатів, оприлюднює оцінки за етапами, визначає лідируючі групи, кращих «дослідників».
3. Захист	Захист проектів. Оцінка результатів проектування Підведення підсумків. Успіхи і невдачі учнів. Вибір нових напрямів проектної діяльності.	Кожен член групи доповідає свою визначену частину доповіді. Обговорює результати, оцінює власну та групову роботу.	Організовує взаєморецензії проектів. Заслуховує доповіді. Оприлюднює кінцеві оцінки. Організовує заключну дискусію.

Оцінювання результатів є вкрай важливим і необхідним етапом реалізації технології навчального проектування: від об'єктивності оцінки вкладу кожного члена команди в загальний результат залежить і розвиток мотивації учіння учня, і формування особистісних якостей – пізнавальної самостійності, наполегливості, сумлінності, відповідальності тощо. Тому поряд з груповими (командними) результатами слід оцінювати індивідуальні здобутки кожного учасника виконання проекту. Для цього в перебігу проектування педагогом заповнюється індивідуальна картка кожного учня. Виконання кожного етапу проектування оцінюється в балах. Наведемо приклад такої індивідуальної картки (табл. 3).

Таблиця 3

Індивідуальна картка оцінювання результатів виконання етапів проекту "Терикон" Мусієнко І.

Джерело оцінювання	Стадії проектування			Всього балів
	Запуск проекту (до 25 балів)	Виконання (до 50 балів)	Захист (до 25 балів)	
Колеги по команді	15	40	25	80
Самооцінка	12	35	20	67
Викладач	16	42	25	83
РАЗОМ				230

Як бачимо (див. табл. 3), система стимулювання дозволяє набрати учаснику розробки проекту максимально 100 балів. Основну стадію проектування – виконання проекту – пропонуємо оцінювати до 50 балів як найважливішу (половина всієї шкали оцінювання!). На інші дві стадії слід відвести також половину шкали – до 25 балів на кожну. Рефлексію учасників проектування забезпечує урахування самооцінки власних результатів. Крім викладача, оцінювання результатів виконання проекту учнем має здійснювати і команда: практика показує, що це спричинює більш сумлінне і відповідальне ставлення учнів до командної роботи.

Таким чином, у нашому прикладі Мусієнко І. разом набрала 230 балів. Щоб перейти до чотирибальної шкали, слід, по-перше, поділити цю суму на 3 (взнати середній бал), і, по-друге, врахувати континіум оцінок, зокрема:

- 85 – 100 балів – відмінно, "5";
- 70 – 84 балів – добре, "4";
- 50 – 69 балів – посередньо, "3";
- до 49 балів – погано, "2".

Отже, середній бал Мусієнко І. дорівнює 230 : 3 = 76,3, а тому за проект учениця отримує оцінку "4". Не зайве вказати, що при необхідності можна перейти до узвичаєної в умовах професійно-технічної освіти дванадцятибальної шкали оцінювання. Крім того, для активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів доцільно в кінці визначити команду-переможець, відзначити лідерів –

генераторів ідей, конструкторів-технологів, конструктивних критиків-опонентів, впевнених користувачів персональним комп'ютером тощо.

Для прикладу, наведемо перелік тем та стислі описи навчальних проектів, що були розроблені та застосовані автором в навчальному процесі професійно-технічних навчальних закладів (табл. 4).

Таблиця 4

Зміст проектів з предметів загальноосвітньої підготовки, що рекомендуються для застосування в навчальному процесі

Назва проекту	Основне питання (проблема)	Вид проекту, предмети	Стислий опис проекту
1	2	3	4
Інтернет-подорож	Як ознайомитися з музеями, картинними галереями, відві-дати історич-ні, краєзнавчі, географічні об'єкти України на відстані?	Практико-орієнтований, груповий, міжпредме-тний: історія України, інфор- матика, людина і світ, географія, художня культура; короткотермі-новий.	На стадії запуску проекту учні розподіляються на команди, отримують групові завдання: виписати короткі анотації музеїв України (одна команда), галерей (друга команда), природних пам'яток та заповідників (третя команда), пам'яток історії та архітектури (четверта команда), святинь українського православ'я (п'ята команда). Кожний учень отримує індивідуальні завдання: зробити анотацію досліджуваних об'єктів у межах декількох (залежно від кількості учнів у групі) областей, засобами Інтернет унаочнити «подорож» та оформити мініпроект у вигляді власної доповіді. Проекти окремих членів команд синтезують у вигляді командного проекту з презентацією доповіді. Практичним результатом загального проекту є путівник екскурсій по музеях і художніх галереях, природних пам'ятках, заповідниках України засобами Інтернет.
Рідний край	Які об'єкти для проведення природничих, еколого-натуралістичних екскурсій має природний потенціал областей України?	Практико-орієнтований, інди-відуальний, міжпредме-тний: екологія, географія, історія, інформатика; короткотер-міновий.	На першій стадії проектування кожний учень групи отримує індивідуальне завдання: за літературними чи іншими джерелами визначити перелік об'єктів для проведення природничих екскурсій в певній області України. Самостійно виконує коротку анотацію об'єкта, (озеро Світязь Шацького національного парку; Дніпровсько-Орільський заповідник; Донецький ботанічний сад; Свалявський парк тощо), ілюструє матеріали. Подає на захист доповідь з презентацією. Проекти синтезуються в довідник для проведення природничих екскурсій в Україні.

Продовження табл. 4

1	2	3	4
Картинна галерея Кобзаря	Скільки і які твори складають картинну галерею Т. Шевченка	Практико-орієнтований, груповий, між-предметний: художня культура, українська література, історія України: короткотер-міновий.	На стадії запуску проекту учні розподіляються на команди, отримують групові завдання: проаналізувати живописну спадщину Т. Шевченка за певні періоди його життя, схарактеризувати його живопис, пов'язуючи зміст картин з поезією та життям поета, створити (віднайти) репродукції картин митця. Перша команда розробляє міні-проект "Акварелі дитинства Кобзаря"; друга команда характеризує твори художника, виконані в 1837-1843 рр.; третя команда досліджує період 1843-1847 рр., четверта і п'ята команди вивчають живопис Кобзаря відповідно за 1847-1857 рр. і 1857-1861 рр. На захист проектів команди готують презентації доповідей, послідовно в часі доповідаючи результати наукового пошуку. За результатами проектування оформлюється виставка "Картинна галерея Тараса Шевченка".
Терикон	Як утилізувати терикони вугільних басейнів України, щоб знешкодити їх як джерела хімічного, радіологічного пило-газового забруднення атмосфери?	Інформаційний, груповий, між-предметний: екологія, хімія, історія України, географія, біологія; довготерміно-вий	Тривалість проекту – три місяці. На першому етапі учні розподіляються на команди і отримують завдання: 1) вивчити ситуацію із накопиченням гірничої маси (териконів) у вугільних басейнах України, вплив териконів на біосферу, методи їх утилізації в країні та світі (для всіх учнів); 2) команди самостійно вибирають тему проекту з числа запропонованих: а) утилізація териконів шляхом переробки породи для отримання глинозему; б) використання породи териконів для виробництва будівельних матеріалів; в) переробка породи териконів для отримання вторинного опалювального ресурсу (виробництво палива для побутових потреб); г) проект озеленення териконів; д) використання териконів як об'єктів дозвіллєвої діяльності; е) використання териконів як об'єктів для втілення мистецьких ідей (сюжети стріт-арта, графіті, ленд-арта тощо); є) забудова териконів, використання їх як спортивних майданчиків для змагань з техніки гірського туризму; ж) використання териконів як платформи для вітроагрегатів. На етапах виконання проекту команди розробляють методику утилізації чи використання териконів, що географічно знаходяться на певній території Донбасу.

5. Методичні аспекти оволодіння учнями факультативом "Технологія самоосвітньої діяльності"

Педагогічна практика переконує, що системно-послідовне формування "умінь навчатися", педагогічно правильна організація самоосвіти і самовиховання майбутніх кваліфікованих робітників як педагогічні умови означеними технологіями забезпечуються недостатньо. Мова про те, що, по-перше, самоосвітні процеси мають бути науково керованими, а по-друге – уміннями навчатися учні мають цілеспрямовано оволодівати вже з перших днів навчання в професійно-технічному навчальному закладі.

Такі наші висновки випливають з аналізу, наприклад, американського педагогічного досвіду: першокурсники деяких професійних навчальних закладів США в перші дні навчання мають пройти тестування щодо діагностики своїх пізнавальних можливостей. За їх результатами досвідчені педагоги ("едвайзери", наставники) порекомендують рівень складності навчальної дисципліни, вкажуть, які пізнавальні здібності варто розвивати. Кожний вступник до училища чи коледжу отримує спеціальні методичні рекомендації щодо формування умінь конспектувати лекцію, читати науковий текст, складати доповідь, презентацію тощо.

Факультативний курс «Технологія самоосвітньої діяльності» розроблено для учнів, що розпочинають оволодівати робітничою професією. Мета факультативного курсу – сприяти інтелектуальному розвитку особистості вихованців, цілеспрямовано і системно формувати в майбутніх кваліфікованих робітників здатності до самоосвітньої діяльності.

Концептуальною ідеєю самоосвітнього розвитку учнів в перебігу факультативних занять є положення про те, що стати професіоналом, ґрунтовно розвинути пам'ять, мислення, увагу, світогляд, культуру розумової праці особистості можна лише єдиним шляхом – вправлянням, цілеспрямованим, систематичним і наполегливим у самоосвітній діяльності. Крім цього, зміст роботи факультативу має забезпечувати органічний зв'язок з навчальними програмами предметів загальноосвітньої підготовки, але з включенням до програми нових змістових елементів, навчального матеріалу проблемного характеру.

З учасниками факультативних занять спочатку варто провести психодіагностичні дослідження, за результатами яких кожен самостійно має скласти програму самовдосконалення та започатковувати власний «портфоліо» (додаток А). При цьому на заняттях факультативу спочатку домінують теоретичні заняття, які, поступово поєднуючись з практичними роботами, проектною діяльністю, тренінгами, інтелектуальними іграми на другому етапі

роботи залучають вихованців до навчально-професійних форм оволодіння самоосвітньою діяльністю.

На підготовчому етапі організації факультативного навчання кожний керівник має усвідомити головне завдання факультативу – залучити учнів до самовдосконалення, самоосвіти, вмотивувати їх до розвитку власного світогляду, пізнавальних процесів, культури розумової праці, сформувати інтерес до самоосвітньої діяльності, уміння і навички її здійснення.

Крім цього, до керівників факультативів має бути доведено, що за результатами факультативного навчання *вихованці мають знати:* методи і форми самоосвіти та самовиховання; як організувати продуктивну самостійну роботу; правила роботи з навчальною і науковою літературою; форми ведення записів, методи і прийоми читання тексту; суть, структуру пізнавальних процесів (пам'ять, мислення, увага, відчуття, сприймання, уява); можливості технічних засобів, художньої літератури, поезії, мистецтва у розвитку інтелекту особистості; прийоми правильної дикції, техніки мовлення, етапи навчально-проектної діяльності; вимоги до доповіді, презентації; складові техніки мовлення тощо.

Вихованці мають уміти: володіти здатностями самоорганізації, саморегуляції; вміти самостійно планувати свій бюджет часу, розробляти власну програму самоосвіти; продуктивно організовувати власну самостійну роботу; вести «Портфоліо»; володіти методиками швидкого (раціонального) читання; вести записи (конспектувати, реферувати, анотувати, конденсувати тощо); продуктивно використовувати комп'ютер у навчально-науковій діяльності; володіти методиками розвитку пам'яті, мислення, уваги, уяви; володіти навичками навчально-проектної діяльності; уміти підготувати доповідь та її презентацію; виступити перед аудиторією; відчути, побачити проблему в ситуації та висунути гіпотези щодо її розв'язання; демонструвати культуру розумової праці достатнього рівня; вміти здійснювати ділове листування, ділову розмову по телефону; дискутувати.

Навчальна програма факультативу розроблена для учнів, що розпочинають навчатися в професійно-технічному навчальному закладі. Орієнтовний навчально-тематичний план факультативу "Технологія самоосвітньої діяльності" подано у додатку А.

Факультатив розраховано на піврічне навчання першокурсників (15-17 років), загальним обсягом 38 годин. У зв'язку зі специфікою курсу, самостійна робота не регламентована: все залежить від сформованості у того чи іншого учня умінь і здатностей самоосвітньої діяльності (визначається індивідуально).

Структура навчального плану факультативу вибудувана так, щоб вже з перших занять його учасники продуктивно розвивали загальнонавчальні, логіко-мовні, організаційні, пошукові уміння, свої потреби і мотиви самоосвітньої

діяльності. Зважаючи на це, на перших заняттях варто розглянути аспекти розвитку пізнавальних здібностей особистості, особливості та умови самоосвіти, самовиховання, успішного самовдосконалення учнів професійно-технічного навчального закладу.

Підкреслимо, що вже на другому занятті його учасники мають ознайомитися з методикою планування самоосвіти, скласти власні програми та започаткувати ведення "творчого портфеля" (аналог Європейського мовного портфеля), який на українському освітньому полі нині називають "портфоліо".

Друга частина плану факультативу передбачє реалізацію двох завдань: навчити учнів продуктивно працювати з літературними джерелами та ефективно використовувати комп'ютерну техніку в самоосвітній діяльності. Для прикладу наведемо перелік питань, які мають опрацювати учні за темою № 4 "Як працювати з літературними джерелами ": *Інформація. Типологія наукової інформації.Опубліковані і неопубліковані документи, патентна інформація. Первинні і вторинні документи. Типи неперіодичних наукових видань. Періодичні видання. Газети, форми газетного матеріалу, розподіл матеріалу в газеті. Як правильно читати газети. Як правильно працювати з навчальною і науковою книгою. Швидкісне читання, повільне читання, раціональне читання. Інші види читання. Як підвищити швидкість читання і сприймання тексту. Форми ведення записів (план, тези, виписки, анотування, конспектування, реферування тощо). Обговорення книги Л.Г. Одинцова «Как научиться хорошо учиться» (М., 1996). Тренінг раціонального читання.*

У третій частині навчально-тематичного плану факультативу передбачено проведення занять комбінованого виду, де виклад теоретичного матеріалу поєднується з тренінгами, рольовими та інтелектуальними іграми, екскурсіями, презентаціями проектів тощо, а індивідуальна робота з учнями проводиться як в перебігу занять, так і в поза навчальний час. Цей блок програми передбачає формування теоретичних знань учнів щодо сутності основних пізнавальних здібностей та оволодіння ними методами та прийомами тренування пам'яті, мислення, уяви, уваги тощо.

Однією з особливостей навчальної програми факультативу є спрямованість на поєднання самоосвіти і самовиховання, інтеграція навчальних і виховних форм роботи. На нашу думку, це є цілком логічним: щоб учень міг систематично займатися самоосвітою, йому необхідно виховати такі особистісні якості, як наполегливість, працьовитість, організованість, самостійність, відповідальність тощо. Тому на заняттях факультативу мають відбуватися зустрічі з видатними людьми (митцями, ученими, бізнесменами, професіоналами своєї справи тощо), з учнями слід проводити круглі столи, бесіди на етичні теми, дискусії, екскурсії, інші виховні заходи.

Технологічною особливістю проведення факультативних занять є застосування різних форм навчально-пізнавальної діяльності учнів в перебігу проведення факультативного заняття. При цьому традиційні, усталені форми навчальної роботи поєднуються з тренінговими і імітаційно-ігровими заняттями, навчальним проектуванням, виконанням творчих вправ (складання тематичних інтелектуальних ігор, віршів, написання фантастичних оповідань). Природно, належну увагу варто приділти самостійній роботі учнів як провідному засобу формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників.

Крім того, в загальній системі методів навчання перевагу варто надавати інтерактивним методам: метод проектів, навчальний тренінг, ігровий метод, метод мозкової атаки, метод "Дельфі", кейс-метод тощо. Виявлено, що саме ці інноваційні способи оволодіння знаннями найбільш ефективні при проведенні спецкурсів, спецсемінарів і факультативів в умовах професійно-технічних навчальних закладів.

Таким чином, для формування самоосвітньої компетентності на етані оволодіння учнями практичними уміннями і навичками домінантною формою навчання на факультативі має бути тренінгова технологія (навчальний тренінг, тренінг). Зупинимося на методичних особливостях проведення тренінгу.

Насамперед вкажемо, що в сучасній психолого-педагогічній літературі відсутня єдність думок учених щодо сутності поняття "тренінг" (від англ. *to train* – навчати, тренувати). Найчастіше можна зустріти два варіанти його тлумачення: 1) тренінг – це організаційна форма навчально-виховної роботи, в якій, на основі інтелектуального досвіду його учасників реалізуються інтерактивні методи навчання ; 2) тренінг є формою групової роботи, що забезпечує активну позицію кожного учасника заняття, творчу взаємодію учнів як з педагогом (тренер, експерт, фасилітатор, тьютор, помічник тощо), так і між собою.

Таким чином, тренінгові заняття є формою навчально-виховної роботи, в якій засобами методів інтерактивного навчання учні у педагогічній взаємодії розвивають здатності, що необхідні для спілкування, взаємодії в команді, прийнятті рішень, самоаналізі, самовихованні тощо.

Для того, щоб дидактично правильно зреалізувати вказану технологію навчання, варто знати основні ознаки тренінгового заняття: постійний і стабільний склад учнівської групи, що бере участь у занятті; позитивне налаштування учасників заняття на комунікативну діяльність; створення тренером (викладачем) психологічної атмосфери взаємодії та продуктивного спілкування; дотримання учасниками заняття вимог і правил командної роботи; чітке структурування тренінгового заняття; оцінювання дієвості тренінгу, зокрема, психічної активності, самопочуття, творчої інтелектуальної діяльності кожного учасника.

Для ефективного проведення тренінгового заняття необхідно дотримуватися принципів, за якими буде працювати группа, зокрема:

1. Принцип саморозкриття. Суть його в тому, що кожен учасник має можливість висловити свої щирі думки, почуття, переживання тощо.

2. Принцип доброзичливості (дружні взаємини між учасниками, виключає прояв ворожості, агресії).

3. Принцип психокорекційного ефекту (допомога в подоланні комплексів, страхів, заниженої або завищеної самооцінки, сором'язливості).

4. Принцип добровільної активності (здійснюється шляхом заохочення, а не примусу).

5. Принцип індивідуального підходу (врахування індивідуально-психологічних особливостей учнів: досвід адаптації, темперамент, рівень розвитку організаторських здібностей, самооцінка, мотиви вибору професії, рівень тривожності й стресу, настрій, активність тощо).

Після того, як учні ознайомилися й погодилися з правилами та принципами тренінгового заняття можна приступити до його проведення.

Для прикладу наведемо структуру тренінгового заняття, що проводилося автором для розвитку в учнів умінь і навичок культури спілкування (табл. 5).

На початку тренінгового заняття з метою актуалізації базових знань з культури спілкування проводилося експрес-опитування учнів за такими питаннями:

1. Суть, особливості та види спілкування.
2. Ознаки спілкування на суб'єкт-суб'єктному рівні.
3. Ознаки діалогічного спілкування.
4. Психологічна згода у діалозі.
5. Фізичні, соціальні, гностичні, емоційні та психологічні бар'єри-перешкоди у спілкуванні.
6. Характеристика стилів спілкування.
7. Комунікативність як професійно-особистісна якість особистості, її компоненти.
8. Емпатія і рефлексія у спілкуванні.
9. Переконування і навіювання як способи комунікативного впливу.
10. Характеристика стратегій спілкування.
11. Суб'єктивні та об'єктивні перешкоди встановлення контакту між комунікаторами.

На підготовчому етапі тренінгового заняття формувалися команди, розподілялися ролі між учасниками, розроблялася ігрова атрибутика. Зокрема, кожна команда презентувала емблему команди, що відображала її назву. Кожній команді видавалися завдання для проведення мозкового штурму.

Потім проводилася міні-лекція з проблем культури спілкування. За нашими переконаннями, така лекція досягає мети за умови, що вона має всі ознаки проблемної лекції (наприклад, лекція-візуалізація).

Таблиця 5

Орієнтовний план тренінгового заняття "Культура спілкування "

Етапи заняття	Методи і завдання	Час виконання
Підготовчий	Актуалізація базових знань з культури спілкування	5 хв
	Формування команд, видача завдань	5 хв
Основний	Міні-лекція з проблем культури спілкування	10 хв
	Мозковий штурм проблеми «Як підвищити рівень культури спілкування учнів ПТНЗ»	8 хв
	Гра «Конкурс ораторів»	10 хв
	Вправа на оволодіння уміннями сперечатися, вести діалог, дискутувати «Перехоплення ініціативи»	10 хв
	Вправа з діагностики комунікативних здібностей (за методикою Д.Джонсона і Ф.Джонсона)	10 хв
Заключний	Завершення заняття-тренінгу	5 хв
	Рефлексія, підбиття підсумків під час вправи «Піраміда почуттів»	5 хв
Загальна тривалість заняття-тренінгу		68 хв

На підготовчому етапі тренінгового заняття формувалися команди, розподілялися ролі між учасниками, розроблялася ігрова атрибутика. Зокрема, кожна команда презентувала емблему команди, що відображала її назву. Кожній команді видавалися завдання для проведення мозкового штурму.

Потім проводилася міні-лекція з проблем культури спілкування. За нашими переконаннями, така лекція досягає мети за умови, що вона має всі ознаки проблемної лекції (наприклад, лекція-візуалізація).

Після міні-лекції проводиться "мозковий штурм". Зауважимо, що метод "мозкового штурму" є одним з ефективних прийомів продукування нових ідей. Суть його полягає в колективному пошуку нетрадиційних шляхів вирішення проблем. Ефективність методу "мозкового штурму" залежить від виконання певних правил, з якими команди знайомились заздалегідь, зокрема:

1. Під час проведення "мозкового штурму" немає ні керівників, ні підлеглих, ні новачків, ні ветеранів – є ведучий та учасники; ніхто не має права претендувати на особливі привілеї; перевагу не дає навіть авторство блискучих ідей.

2. Учасники мають прагнути не демонстрації власних знань, а вирішення висунутої проблеми.

3. "Мозковий штурм" вимагає повного розкріпачення думки та уяви; чим неочікувана та незвичайна ідея, тим більше підстав для успіху.

4. Якою б фантастичною та неймовірною не була ідея, висунута будь-ким з учасників, вона має бути сприйнята позитивно.

5. Категорично забороняються взаємні зауваження та проміжні оцінки – вони заважають побудові та формулюванню нових ідей.

6. Слід стримуватися від перешіптувань, переглядань, жестів, які можуть бути невірно розтлумачені іншими учасниками.

7. "Мозковий штурм" не приймає шаблонного мислення; повне звільнення з полону стереотипів, стандартів і традицій – найважливіша умова успіху творчого пошуку.

8. Якщо не бажаєте, щоб пошук був приречений на невдачу, уникайте думки, що обговорювана проблема може бути вирішена лише відомими способами.

9. Не допускайте судження про те, що дана ситуація є не вирішуваною, що теоретично таких положень на виробництві не існує.

10. Намагайтеся з самого початку переконати себе, що позитивне вирішення даної проблеми має для вас надзвичайно важливе значення.

11. Чим більше висунуто пропозицій, тим більше вірогідності у появі нової неординарної ідеї.

12. У ході пошуку допускаються і вітаються доповнення, удосконалення та розвиток ідей, запропоновані будь-ким з учасників.

13. Дозволяється задавати питання колегам з метою уточнення та розвитку їхніх ідей; питання не повинно мати оцінювальний характер та передавати ваше ставлення до ідеї.

14. Ретельно та коротко формулюйте власні думки; не обурюйтесь, якщо вас не зрозуміють, зробіть спробу ще раз викласти свою ідею.

15. Не чекайте схвалення чи засудження вашої пропозиції з боку колег, краще подумайте, як її можна удосконалити.

16. Не звертайтеся до керівника "мозкового штурму" за підтримкою - до кінця проекту він не має права на публічне оцінювання.

17. Якщо проблема в цілому не піддається вирішенню, спробуйте поділити її на складові частини та поміркуйте над кожною з них окремо.

18. Використайте спосіб комбінування прийомів, рішень, підрахунків оцінок; спробуйте сконструювати таку собі систему з ніби то несумісних частин.

19. Обмірковуючи висунуту для вирішення проблему, можна спробувати зробити все навпаки – поставити задачу, протилежну до даної, змінити послідовність дій, операцій, розташування деталей тощо.

20. Спробуйте для вирішення даної проблеми використати відомі вам способи та прийоми, застосування яких в інших ситуаціях дасть позитивні результати.

21. Оцінка та вирішення поставленої задачі не обов'язково мають стосуватися лише даної специфічної галузі: спробуйте пригадати цікаві й

несподівані рішення схожих проблем в інших сферах діяльності, наприклад у спорті, медицині тощо.

22. Не соромтеся довільно змінювати параметри поставленої проблеми – зменшувати або збільшувати терміни, розміри, відстані і т.д. Якщо ідею вирішення буде знайдено, її можна доопрацювати до рівня встановлених меж.

23. Під час "мозкового штурму" менше уваги звертайте на наслідки, більше думайте про те, на скільки ваша пропозиція може бути суттєвою для вирішення проблеми та для колективу, з яким ви працюєте.

24. Пам'ятайте: оптимізм та впевненість значно збільшують розумову й психічну енергію людини.

25. За п'ять хвилин до початку пошуку спробуйте дати відповіді собі на наступні питання: Чи заслуговує ця проблема моєї уваги? Що дасть її вирішення? Кому і для чого це потрібно? Що станеться, якщо нічого не змінювати? Що трапиться, якщо я не висуну жодної ідеї?

Для вправляння у вмінні зацікавити аудиторію і навчитися привертати до себе увагу проводилася гра *«Конкурс ораторів»*.

Сюжет цієї гри такий: один з учасників (оратор) виголошує промову протягом 4-5 хвилин на будь-яку тему. Група грає роль аудиторії, яка не сприймає оратора. Завдання: оратору необхідно встановити контакт з аудиторією. Після цього виступаючий та аудиторія діляться враженнями.

Вправа *«Перехоплення ініціативи»* спрямована на вправляння оволодіння уміннями вести діалог, дискутувати, зацікавити. Учням пропонується ситуація неформального спілкування-конкуренції. Умови: кожний учасник намагається привернути до себе увагу, розповісти щось цікаве і значуще для всіх інших. Завдання полягає в тому, щоб вдало перехопити ініціативу у попереднього мовця, при цьому не образивши його, не поводячись грубо чи агресивно але з перших своїх слів привернути увагу і зацікавити всіх присутніх. В ролі того, хто перехоплює ініціативу, виступають по черзі всі учасники тренінгу.

Застосовуючи методику визначення стратегій розв'язання конфліктних ситуацій Д.Джонсона і Ф.Джонсона, учасники факультативу виконують вправу з діагностики комунікативних здібностей (додаток Б).

Далі проводиться *рефлексія*: Чи важко вам було справлятися із поставленими завданнями? Яке із завдань для вас було найважчим? Чи сподобалося вам заняття? Що саме вас зацікавило?

Після рефлексії проводиться підсумок заняття і вправа на завершення "Піраміда почуттів". Її мета – закріпити знання, отримані підчас тренінгу, досягнути стану душевної рівноваги. Кожен учасник виходить на середину кімнати, простягає руку вперед та каже: "Сьогодні я дізнався (відкрив для себе, зрозумів, навчився, відчув…)". Наступний учасник кладе свою руку на долоню попереднього. Таким чином «будується» піраміда почуттів.

Список рекомендованої літератури

1. Бондар В.І. Дидактика / В.І. Бондар. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
2. Бухлова Н.В. Сутнісний зміст поняття «Самоосвітня компетентність» / Н.В. Бухлова // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2008. – №1 – с. 4.
3. Галузяк В. М. Педагогіка: навч. посіб. / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 400 с.
4. Калицкий, Э. М. Разработка средств контроля учебной деятельности : метод. рекомендации / Э.М. Калицкий, М.В. Ильин, Н.Н. Сикорская. – 6-е изд., стер. – Минск : РИПО, 2011. – 48 с.
5. Кругликов Г.И. Методика профессионального обучения с практикумом: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Г.И.Кругликов. – 3-е изд., стер. – М.: Изд. центр "Академия", 2008. – 288 с.
6. Кушнірук Т.Д. Методика діагностики стратегій розв'язання конфліктних ситуацій Д. Джонсона і Ф. Джонсона / Т.Д. Кушнірук // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 1. – С. 24-25.
7. Лернер И. Я. Методы обучения // Дидактика средней школы: Некоторые проблемы соврем. дидактики. Учеб. пособие для слушателей ФПК, директоров общеобразовательных школ, и в качестве учебного пособия по спецкурсу для студентов пед. ин-тов / Под ред. М.Н. Скаткина. – 2.е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1982. – С. 181-215.
8. Махмутов М.И. Методы проблемно-развивающего обучения в средних профтехучилищах: Методические рекомендации / М.И. Махмутов. – М.: Научно-исследовательский институт профессионально-технического образования, 1983. – 62 с.
9. Сисоєва С.О. Формування педагогічної компетентності викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю: постановка проблеми і напрями її вирішення / С.О. Сисоєва // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару. – К. : Педагогічна думка, 2009. – С. 310-321.
10. Скаткин М.Н. Принципы обучения / М.Н. Скаткин // Дидактика средней школы: Некоторые проблемы современной дидактики. Учеб. пособие для слушателей ФПК директоров общеобразовательных школ, и в качестве учебного пособия по спецкурсу для студентов пед. ин-тов / Под ред. М.Н. Скаткина. – 2.е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1982. – С. 48-89.
11. Ходоровська С.І. Проблемно-пошукова діяльність учнів при вивченні математики: Програма творчої майстерні для вчителів математики / С.І. Ходоровська. – Черкаси: Вид-во Черкаського ОІПОПП, 2012. – 40 с.
12. Чайка В.М. Основи дидактики. Тексти лекцій і завдання для самоконтролю. навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / В.М.Чайка. – Тернополь: Астон, 2002. – 244 с.

ДОДАТКИ

Додаток А
Програма факультативу «Технологія самоосвітньої діяльності»

I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

В динамічних умовах сьогодення зміст освіти та навчання не може «встигати» за змінами виробництва: кваліфікованому робітнику треба постійно навчатися, оволодівати сучасними енергоємними технологіями, впроваджувати та освоювати нову техніку.

Це вимагає від фахівців цілеспрямованих та енергійних зусиль і здібностей долати стереотипи, що склалися, підходи в підвищенні своєї професійної компетентності, своїх професійних і особистісних якостей. Не даремно показником творчої самостійності фахівця часто називають його здатність ставити перед собою цілі, знаходити способи і засоби для їх досягнення шляхом організації продуктивної самоосвітньої діяльності: самоосвіти, самовиховання і самоактуалізації.

Здатність самостійно і систематично поповнювати багаж професійних знань, розвивати свій світогляд, інтелектуальні якості сьогодні набувають особливої ваги. На перевагу самоосвітньої підготовки перед іншими формами навчальної діяльності наголошував видатний український педагог В.Сухомлинський. Великий гуманіст приділяв самостійній роботі надзвичайно велику увагу: "Знання, здобуті самоосвітою, дуже міцно зберігаються в пам'яті... У процесі самоосвіти формуються індивідуальні риси особистості, виробляється індивідуальний стиль розумової праці".

Засобом інтелектуального саморозвитку особистості є систематичне вправляння, постійне тренування, безупинна робота над собою. Форми самоосвітньої роботи досить різноманітні: перегляд відеофільмів у відео-лабораторіях та вдома, пошук та опрацювання додаткової інформації в комп'ютерних мережах, опрацювання теоретичного матеріалу, самозапис на дисках, виконання лабораторних завдань у комп'ютерних класах, написання самостійних робіт та презентація доповідей, рефератів, оброблення результатів навчально-дослідної роботи, робота з програмами щодо вивчення іноземної мови тощо. Зауважимо, що крім загальноосвітньої підготовки, учень професійно-технічного навчального закладу має оволодіти обраною професією, використавши при цьому здобутий обсяг природничо-математичних і соціально-гуманітарних знань. А це, природно, вимагає сумлінного, наполегливого, самостійного навчання.

У перебігу факультативного навчання рекомендується дотримуватися таких принципів формування самоосвітньої компетентності учнів:

- *принцип неперервності* випливає з того, що самоосвіта і самовиховання є багатогранними і багатофакторними процесами, які не можуть обмежуватися ні часовими, ні віковими рамками; самовдосконалення людини здійснюється з часу народження і триває впродовж усього життя; соціальне і природне середовище, діяльність особистості так чи інакше впливають на формування певних якостей; процес самоосвіти — важливий чинник виховання як через зміст навчального матеріалу, так і через організацію діяльності; тільки неперервна самоосвітня діяльність учня протягом його підготовки у професійно-технічному навчальному закладі допомагає йому розвивати ключові компетентності до рівня, що забезпечує випускнику конкурентоспроможність на ринку праці;
- *принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю учнів.* Цей принцип унормовує позицію, згідно якої учасники факультативних занять є рівноправними партнерами, враховують думку партнера, визнають право на її відмінність від власної. Проте це не значить, що процеси самоосвіти та самовиховання учнів мають бути поза увагою педагогічних працівників. Навпаки, варто погодитися з М.Фіцулою у тому, що «Ефективність самовиховання майбутнього фахівця значною мірою залежить від педагогічного керівництва цим процесом». Під педагогічним керівництвом самоосвітньої діяльності учнів розуміємо оптимальну організацію їх життєдіяльності, акцентування уваги вихованців на питаннях самоосвіти, саморозвитку, стимулювання самостійної навчально-пізнавальної діяльності в перебігу навчально-виховного процесу. Педагогічне керівництво процесом формування здатностей учнів ефективно виконувати самоосвітню діяльність має здійснюватися за такими напрямами:
- залучення учнів до різновидів навчально-інтелектуальної діяльності, що вимагає самостійного оволодіння знаннями;
- створення умов для самоосвіти, самовдосконалення вихованців;
- неупереджений, тактовний контроль з боку викладача чи майстра виробничого навчання виконання положень програми самовдосконалення кожним учнем;
- постійне, систематичне роз'яснення на факультативних заняттях учням сучасних вимог до особистості кваліфікованого робітника та значення самовдосконалення для майбутньої професійної діяльності, для кар'єрного зростання фахівця;
- цілеспрямоване формування в учнівських колективах громадської думки щодо цінностей самоосвітньої діяльності, стимулювання процесу самоосвіти та самовиховання майбутніх кваліфікованих робітників.
- *принцип персоніфікації,* який передбачає створення індивідуального стилю самоосвітньої діяльності учнів, коли вихованці самостійно вибудовують свій власний освітній маршрут. Відомо, що стиль виникає тоді, коли є свобода самовираження. Учені переконують, що чітко регламентована діяльність не

сприяє формуванню індивідуального стилю того, хто навчається. Тому оптимальне поєднання регламентованих і нерегламентованих самостійних дій учня є одним із шляхів формування його індивідуального стилю. Крім того, формуванню стилю самоосвітньої діяльності сприяє загальна методика проведення факультативних занять: вона має ґрунтуватися на діалогових методах, положеннях педагогіки толерантності, спрямованою на розвиток особистості учня. Критерієм правильного вибору стилю відповідно до своїх індивідуальних особливостей служить відчуття комфорту, зняття напруги в процесі самоосвітньої діяльності.

- *принцип гуманізації* процесу формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників передбачає реалізацію концепції, засадовими ідеями якої є побудова педагогічної системи на концепції гуманізму, забезпечення найсприятливіших умов для всебічного розвитку особистості, диференціацію та індивідуалізацію навчання й виховання на основі активізації творчого саморозвитку учня. До провідних напрямів шляхами реалізації цього принципу учені : формування відносин співробітництва між усіма учасниками педагогічного процесу; виховання в учасників педагогічного процесу морально-емоційної культури взаємовідносин; формування у суб'єктів навчання емоційно-ціннісного досвіду розуміння людини; створення матеріально-технічних умов для нормального функціонування педагогічного процесу, що виховує гуманну особистість: щиру, людяну, доброзичливу, милосердну, із розвинутим почуттям власної гідності й поваги до гідності іншої людини.

Ціннісна, гуманна освіта і самоосвіта майбутніх кваліфікованих робітників має бути певною противагою занадто комерціалізованому, матеріалізованому, гедоністично орієнтованому сьогоденню. Педагогічній громадськості професійно-технічних навчальних закладів слід не тільки прагнути сформувати професійну компетентність випускника, а намагатися, насамперед, сформувати такі цінності, як віра, надія, любов, чесність, порядність, толерантність тощо. Гуманізація є копіткою працею усього загалу навчального закладу, де найголовніше – це безумовна повага до особистості як викладача, майстра виробничого навчання, так і учня, це вимогливість «до себе і повага до всіх і кожного».

Факультативний курс «Технологія самоосвітньої діяльності» розроблено для учнів, що розпочинають оволодівати робітничою професією. Мета роботи факультативу – сприяти інтелектуальному розвитку особистості вихованців, цілеспрямовано і системно формувати в майбутніх кваліфікованих робітників здатності до самоосвітньої діяльності.

Зміст роботи гуртка забезпечує органічний зв'язок з навчальними програмами предметів загальноосвітньої підготовки, але з включенням до програми нових змістових елементів, навчального матеріалу проблемного характеру.

Процес роботи з учнями має здійснюватися ***поетапно***. З учасниками факультативних занять спочатку проводяться психодіагностичні дослідження, за

результатами яких кожен самостійно складає програму самовдосконалення та започатковує власний «портфоліо». При цьому на заняттях гуртка спочатку домінують теоретичні заняття, які, поступово поєднуючись з практичними роботами, проектною діяльністю, тренінгами, інтелектуальними іграми на другому етапі роботи залучають вихованців до навчально-професійних форм оволодіння самоосвітньою діяльністю.

Концептуальною ідеєю самоосвітнього розвитку учнів в перебігу факультативних занять є положення про те, що стати професіоналом, ґрунтовно розвинути пам'ять, мислення, увагу, світогляд, культуру розумової праці особистості можна лише єдиним шляхом – вправлянням, цілеспрямованим, систематичним і наполегливим у самоосвітній діяльності.

Завдання керівника факультативу – залучити учнів до самовдосконалення, самоосвіти, вмотивувати їх до розвитку власного світогляду, пізнавальних процесів, культури розумової праці, сформувати інтерес до самоосвітньої діяльності.

Програма розрахована на 38 години для учнів, що розпочинають навчатися в професійно-технічному навчальному закладі. Заняття доцільно проводити 2 рази на місяць по 4 год. Заняття комбінованого виду, виклад теоретичного матеріалу поєднується з тренінгами, рольовими та інтелектуальними іграми, екскурсіями, презентаціями проектів тощо. Індивідуальна роботі з учнями проводиться як в перебігу занять, так і в поза навчальний час.

II. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з\п	Тема	Кількість годин		
		Теорія	Практика	Разом
1	Вступне заняття. Пізнавальні здібності особистості	1	1	2
2	Самоосвітня діяльність. Складання програми самоосвіти. Портфоліо.	1	1	2
3	Умови успішного самовдосконалення. Організація робочого місця.	2	2	4
4	Як працювати з літературними джерелами	2	4	6
5	Використання комп'ютера у процесі самоосвітньої діяльності	-	4	4
6	Увага. Вправляння у розвитку уваги. Розвиток творчої уяви	2	2	4
7	Пам'ять, типи пам'яті, тренування пам'яті	2	2	4
8	Мислення. Розвиток розумових дій та операцій	2	2	4
9	Розвиток мови та мовлення. Ділове листування, ділова розмова по телефону	2	2	4
10	Уява, її особливості і розвиток	1	1	2
11	Підсумкове заняття факультативу	2	-	2
ВСЬОГО		**17**	**21**	**38**

III. ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Тема №1. **Вступне заняття. Пізнавальні здібності особистості**

(2 години: лекція, практичне заняття)

Зміст, мета, завдання, факультативу. Вступний інструктаж, оглядова характеристика тематики факультативного курсу. Загальні та спеціальні здібності людини. Пізнавальні здібності та їх структура. Сприймання, пам'ять, мислення, мова, увага, уява як основні компоненти інтелектуальних здібностей учня. Діагностика (анонімне опитування) пізнавальних здібностей (мислення, увага, пам'ять, уява, сприймання тощо) учасників факультативу. Зустріч з видатною людиною (митець, учений, бізнесмен, майстер-професіонал тощо).

Тема № 2. **Самоосвітня діяльність. Складання програми самоосвіти. Портфоліо**

(2 години: лекція, практичне заняття)

Самоосвіта, саморозвиток, самовиховання майбутнього кваліфікованого робітника. Етапи самовдосконалення (самопізнання, планування, реалізація програми самовдосконалення, контроль і регуляція). Самопізнання, самоспостереження, самоаналіз, самооцінка, само переконування, самонавіювання, самоосуд, само наказ, самозвіт як основні прийоми самоосвіти та самовиховання. Складання учасниками факультативу програми самовдосконалення. Відображення особистісного та професійного зростання майбутнього кваліфікованого робітника в «Портфоліо» (структура, створення, ведення, оцінювання з боку викладача тощо). Видача завдань для розробки проектів (Бюджет часу учня першого курсу). Перегляд відеофільму.

Тема № 3. **Умови успішного самовдосконалення. Організація робочого місця**

(4 години: лекція, практичне заняття)

Елементи самоорганізації. Правила системності в самоосвітній роботі. Дотримання трудового режиму і графіка самостійної роботи. Самообмеження і дисципліна. Раціональна організація самоосвітньої діяльності: абетка самовдосконалення. Правила початку роботи. Умови успіху: послідовність, система, ритм, порядок, зосередженість, зібраність, уважність, записи. Тестування учасників факультативу на визначення ритму розумової діяльності. Організація робочого місця. Імітаційна гра "Робоче місце учня".

Презентація проекту «Бюджет часу учня першого курсу професійно-технічного училища».

Тема № 4. **Як працювати з літературними джерелами**

(6 годин: 2 години лекція, 4 години практичні заняття)

Інформація. Типологія наукової інформації. Опубліковані і неопубліковані документи, патентна інформація. Первинні і вторинні документи. Типи

неперіодичних наукових видань. Періодичні видання. Газети, форми газетного матеріалу, розподіл матеріалу в газеті. Як правильно читати газети. Як правильно працювати з навчальною і науковою книгою. Швидкісне читання, повільне читання, раціональне читання. Інші види читання. Як підвищити швидкість читання і сприймання тексту. Форми ведення записів (план, тези, виписки, анотування, конспектування, реферування тощо). Обговорення книги Л.Г. Одинцова «Как научиться хорошо учиться» (М., 1996). Тренінг раціонального читання.

Тема № 5. **Використання комп'ютера у процесі самоосвітньої діяльності**

(4 години практичних занять)

Особливості комп'ютера як засобу навчання. Приклади основних комп'ютерних програм, що використовуються в навчальній роботі: розрахункові, демонстраційні, довідкові, тестові, для керування пізнавальними діями учнів (електронні посібники). Знання, уміння, навички комп'ютерної грамотності. Алгоритм виконання самостійних робіт із застосуванням комп'ютера. Відкриття електронної поштової скриньки. Негативні фактори впливу комп'ютера на людину. Тренінг використання комп'ютера в самоосвітній діяльності.

Тема № 6. Увага. **Вправляння у розвитку уваги. Розвиток творчої уяви**

(4 години: лекція, практичне заняття)

Увага як особлива форма психічної діяльності. Сенсорна (перцептивна), інтелектуальна, моторна форми вияву уваги. Фізіологічне підґрунтя уваги. Основні властивості (зосередженість, стійкість, роззосередженість, коливання, концентрація, розподіл, спрямованість, обсяг, розсіяність)та види уваги: мимовільна увага; довільна увага; післядовільна увага. Зорова, слухова, нюхова, дотикова та комплексна увага. Спостережливість в історії наукових відкриттів. Тренінг розвитку зорової, слухової, дотикової, комплексної уваги.

Вправи на розвиток уваги, уяви (з методичних рекомендацій). Перегляд відеофільму.

Тема № 7. **Пам'ять, типи памяті, тренування памяті**

(4 години: лекція, практичне заняття)

Пам'ять, типи пам'яті. Процеси пам'яті: запам'ятовування, зберігання та відтворення інформації. Структура і види пам'яті (образна пам'ять, словесно-логічна пам'ять, моторна (рухова) пам'ять, емоційна пам'ять). Індивідуальні особливості пам'яті: історичні приклади феноменальної пам'яті (Індійські жреці, художник Леонардо да Вінчі, полководець О.Македонський, шахматист О.Альохін тощо). Обговорення результатів тестування на визначення свого типу пам'яті. Закони пам'яті. Розвиток пам'яті. Метод асоціації. Використання методу римування. Системи запам'ятання іноземних слів. Систематизування матеріалу в процесі запам'ятовування. Вправи на запам'ятання цифр, слів, облич. Вправи на

утримання інформації в пам'яті. Вправи на розвиток зорової та слухової пам'яті. Вправи «Запам'ятай та швидко запиши», «Запам'ятай і відтвори».

Ігри з (методичних рекомендацій).

Тема № 8. **Мислення. Розвиток розумових дій та операцій**

(4 години: лекція, практичне заняття)

Мислення. Розумові операції – аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація. Форми мислення та його різновиди – судження, міркування, умовивід, поняття. Три головні різновиди мислення – наочно-дійове мислення, наочно-образне мислення, словесно-логічне мислення. Продуктивне і репродуктивне мислення. Індивідуальні особливості мислення – самостійність, гнучкість, глибина, широта, послідовність, швидкість. Мислення і інтелект. Культура мислення. Запитання на кмітливість. Істинні і хибні висловлювання. Задачі на логічне мислення. Логічні висновки. Спільне і відмінне. Тренінг на розвиток евристичного та логічного мислення. Вправи (з методичних рекомендацій).

Тема № 9. **Розвиток мови та мовлення. Ділове листування, ділова розмова по телефону**

(4 години: лекція, практичне заняття)

Загальні ознаки мовної культури. Ясність, точність, чистота, правильність, образність мови. Техніка мовлення, її складові: дикція, дихання, голос. Інтонаційно-виразні засоби мовлення. Робота з довідковою літературою. Читання мовних ребусів. Скоромовки. Читання деформованих текстів. Відтворення пропущених слів. Завершення речень. Складання римованих фраз. Ділове листування. Ділова розмова по телефону. Гра «Добери риму». Складання кросвордів. Складання словограм, криптограм. Художня література. Робота з публіцистичним матеріалом. Складання віршованих загадок. Складання віршів. Ритм. Закінчення вірша за схемою.

Вправа «Закінчи оповідання». Тренінг ораторської майстерності. Випуск номеру журналу «Інтелектуальні ігри». Перегляд відеофільму.

Тема № 10. **Уява, її особливості і розвиток**

(2 години: лекція, практичне заняття)

Поняття про уяву, її основні види (відтворювальна і творча; пасивна і активна; конкретна і абстрактна; містична і наукова тощо). Творча уява, мрія, фантазія. Розвиток уяви і фантазії в процесі написання творів. Домалюй, доповни, утвори малюнок. Розфарбуй світ у кольорах. Слухання музичних творів. Відтворення музики в кольорах. Фантастика О. Бєляєва, О.Гріна. Заслуховування фантастичних оповідань учнів. Конкурс на кращу мрію. Презентація проекту «Техніка в 3000 р.»

IV. ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ЗНАНЬ, УМІНЬ, НАВИЧОК
учнів на завершення реалізації програми факультативу

Вихованці мають знати: методи і форми самоосвіти та самовиховання; як організувати продуктивну самостійну роботу; правила роботи з навчальною і науковою літературою; форми ведення записів; методи і прийоми читання тексту; суть, структуру пізнавальних процесів (пам'ять, мислення, увага, відчуття, сприймання, уява); можливості технічних засобів, художньої літератури, поезії, мистецтва у розвитку інтелекту особистості, прийоми правильної дикції, техніки мовлення, етапи навчально-проектної діяльності, вимоги до доповіді, презентації тощо, складові техніки мовлення.

Вихованці повинні уміти: володіти здатностями самоорганізації, саморегуляції, вміти самостійно планувати свій бюджет часу, розробляти власну програму самоосвіти, продуктивно організовувати власну самостійну роботу, вести «Портфоліо», володіти методиками швидкого (раціонального) читання, вести записи (конспектувати, реферувати, анотувати, конденсувати тощо), продуктивно використовувати комп'ютер у навчально-науковій діяльності, володіти методиками розвитку пам'яті, мислення, уваги, уяви тощо, навичками навчально-проектної діяльності, уміти підготувати доповідь та її презентацію, виступити перед аудиторією, відчути, побачити проблему в ситуації та висунути гіпотези щодо її розв'язання, демонструвати культуру розумової праці достатнього рівня, вміти здійснювати ділове листування, ділову розмову по телефону, дискутувати.

V. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАНЯТЬ

№ з\п	Навчально-наочні посібники, ТЗН	Назва	Кількість
1	Комп'ютерна техніка	Комп'ютер	1од.
		Монітор	1 од.
		Принтер	1 од.
		Мультимедійний проектор	1 од.
		Інтерактивна дошка	1 од.
2	Комп'ютерні програми	Комп'ютерна графіка	1 од.
		Автокад. Компас 3Д.	1 од.
2	Кіно- (відео) фільми	Іван Франко. Каменярі.	1 од.
		Тарас Шевченко. Кобзар.	1 од.
		Пантелеймон Куліш. Чорна Рада	1 од.
3	Друковані засоби навчання	Портрети сучасних діячів української літератури	1 компл.
		Альбом репродукцій «Художнє довкілля»: Ф.Сурбаран "Натюрморт з посудом"; М.Пимоненко "Святочне ворожіння"; Є.Лещенко "Колядники"	1 компл.

Додаток Б
Вправи на розвиток комунікативних здібностей учнів

Вправа 1. Самокритично перевірте себе, чи володієте Ви наступними комунікативними вміннями:

- правильно й точно формулювати питання, судження, грамотно висловлювати й обґрунтовувати власну точку зору;
- знаходити вірний тон розмови, звертаючись до однокурсників;
- вислуховувати співрозмовника, не перериваючи його;
- не наполягати на чомусь, якщо не впевнені у власній точці зору на певний предмет, визнати помилковість своєї позиції;
- у ситуації, що склалась, висловити своє схвалення самостійності, оригінальності думки, роздумів вихованців.

Вправа 2. Напишіть міні-твір на тему: „Який я у спілкуванні з людьми?"

Вправа 3. Охарактеризуйте взаємостосунки між студентами Вашої групи, звернувши увагу на особливості прояву властивостей особистості у спілкуванні та рівень спілкування своїх товаришів.

Вправа 4. Напишіть міні-твір на тему: „Ідеал комунікабельної людини", обов'язково вказавши, чого можна у неї навчитись, що можна у неї запозичити.

Вправа 5. Складіть орієнтовний план усунення недоліків, притаманних Вам у спілкуванні.

Вправа 6. Складіть орієнтовну програму органаації комунікативного самовиховання, врахувавши результати самоаналізу, що є відповідями на запитання:

- Чи відчуваю я потребу у спілкуванні з людьми?
- Чи хочу бути у товаристві людей, чи маю задоволення від самотності?
- Чи прагну поговорити зі знайомими на вулиці, чи свідомо уникаю цієї зустрічі?
- Чи багато у мене друзів?
- Чи легко вступаю у контакт із незнайомими людьми?
- Чи відчувають мої знайомі задоволення від спілкування зі мною?
- Чи часто, порівняно з моїми друзями, говорю по телефону?
- Який стан у мене спостерігається частіше:

1) я втомлююсь від товариства;

2) від постійного спілкування мені здається, що все набридло й хочеться самотності, але через декілька годин я знову відчуваю потребу у спілкуванні?

- Чи з'являється у мене при випадковому згадуванні про знайомих бажання поговорити з ними, чи виникає при цьому можлива тема розмови?

Методика виконання вправи з розвитку комунікативних здібностей учнів

Інструкція: Уважно прочитайте вислови й прислів'я. Користуючись наведеною нижче шкалою, визначте, наскільки кожне прислів'я відповідає вашим діям під час конфліктів:

5 – відповідає в усіх випадках;
4 – відповідає у більшості випадків;
3 – інколи відповідає;
2 – відповідає, але дуже рідко;
1 – ніколи не відповідає.

Вислови і прислів'я:

1. Теплі слова розтоплюють холодні серця. Послуга за послугу.
2. Давай приходь і подумаємо разом.
3. Підчас суперечки заслуговує похвали той, хто перший замовкне.
4. Чия сила, того й правда.
5. Краще синиця у жмені, аніж журавель у небі.
6. Істина знаходиться в знаннях.
7. Той перемагає блискуче, хто примушує своїх ворогів тікати врозтіч.
8. Убий ворога своєю надмірною добротою.
9. Чесний обмін думками не приведе до суперечки.
10. Ніхто не може претендувати на істину в останній інстанції, але кожен може зробити свій внесок у неї.
11. Тримайся подалі від тих, хто не згідний з тобою.
12. Тільки той, хто вірить у перемогу, перемагає на полі битви.
13. Добре слово мало коштує, та дорого цінується.
14. Зуб за зуб – це чесна гра.
15. Тільки той, хто готовий відмовитися від власного права на істину в останній інстанції, збагатиться від істин, які знають інші.
16. Уникайте сварливих людей – вони зроблять ваше життя нещасним.
17. Людина, яка не тікає сама, змушує тікати інших.
18. М'які слова забезпечують гармонію.
19. Хочеш мати хорошого друга – зроби йому щось приємне.
20. Відкрито говори про свої конфлікти і йди їм назустріч – тільки це приведе до їх найкращого вирішення.
21. Найкращий спосіб улагодження конфліктів – уникати їх зовсім.
22. Займаю тверду, рішучу позицію (на тому стою і не можу інакше).
23. Лагідність перемагає гнів.
24. Краще щось, аніж нічого з того, що ти хочеш.
25. Щирість, чесність і довір'я гори звернуть.
26. Немає нічого важливішого, ніж те, за що тобі треба боротися.
27. У світі завжди були й будуть переможці й переможені.
28. Вони на тебе з каменем, а ти до них з прихильністю.

Підрахунок кількості набраних балів

Втеча	Примус	Згладжування	Компроміс	Конфронтація
1	2	3	4	5
6	7	8	9	10
11	12	13	14	15
16	17	18	19	20
21	22	23	24	25
26	27	28	29	30

Стратегії розв'язання конфліктів, які визначаються за допомогою методики Д.Джонсона і Ф.Джонсона

1. *Черепаха* (втеча). Черепахи втікають і ховаються у свій панцир, щоб обминати конфлікти. Вони відмовляються від власних цілей та стосунків. Вони тримаються далі як від спірних питань, через які виникає конфлікт, так і від людей, до яких він причетний. Вони почувають себе безпорадними, вважають, що намагатися вирішити конфлікт – справа повністю безнадійна. Вони переконані, що легше втекти (фізично та психологічно) від конфлікту, аніж зіткнутися з ним.

2. *Акула* (примус). Акули намагаються перемагати опонентів тим, що силоміць примушують їх приймати потрібне їм рішення конфлікту. Для них найважливішими є власні цілі, а стосунки з людиною мають дуже мале значення. Вони будь-якою ціною готові добиватися власних цілей. Потреби інших людей їх не турбують, їх мало хвилює те, подобаються вони комусь чи ні. Акули переконані, що конфлікти вирішуються тоді, коли один перемагає іншого. Вони прагнуть бути переможцями. Перемога, на їхню думку, дає людям почуття гордості та успіху. Поразка – почуття безсилля, неадекватності й невдачі. Вони намагаються здобути перемогу, приголомшуючи суперників, нападаючи раптово, а також залякуючи або загрожуючи їм з позиції сили.

3. *Плюшевий ведмедик* (згладжування). Для ведмедиків – стосунки найважливіші, а власні цілі не мають великого значення. Ведмедики хочуть подобатися, хочуть, щоб усі їх любили і цінували. Вони вважають, що краще уникнути конфлікту заради гармонії, і впевнені, що конфлікти не можна обговорювати без шкоди для стосунків. Вони бояться завдати болю, образити, зіпсувати стосунки під час конфлікту. Заради збереження стосунків вони готові пожертвувати особистими цілями.

4. *Лисиця* (компроміс). Лисиці невибагливі як у власних цілях, так і в стосунках з іншими людьми. Лисиці шукають компромісу. Вони ладні пожертвувати частиною власних домагань під час конфлікту і намагаються переконати іншу особу теж поступитися певною часткою своїх цілей. Вони шукають «золотої середини» у вирішенні конфліктної ситуації.

5. *Сова* (конфронтація). Сови дуже високо цінують власні цілі та стосунки. Вони розглядають конфлікти як проблему, яку треба розв'язувати, і шукають таке рішення, яке задовольнило б як їхні власні цілі, так і цілі супротивної сторони в конфлікті. Сови сприймають конфлікти як засіб поліпшення стосунків шляхом послаблення напруження між двома людьми. Вони не заспокоюються доти, доки напруга не спаде і негативні емоції не будуть повністю зняті.

Чим більшою є загальна сума балів за певною стратегією розв'язання конфліктів, тим частіше ви схильні застосовувати цю стратегію. Чим менша загальна сума, тим рідше ви користуєтесь нею.

Тираж 300 прим.
Надруковано ТОВ «Олександріна»
м. Київ, вул. Антоновича,180
тел. (044) 521-00-74.